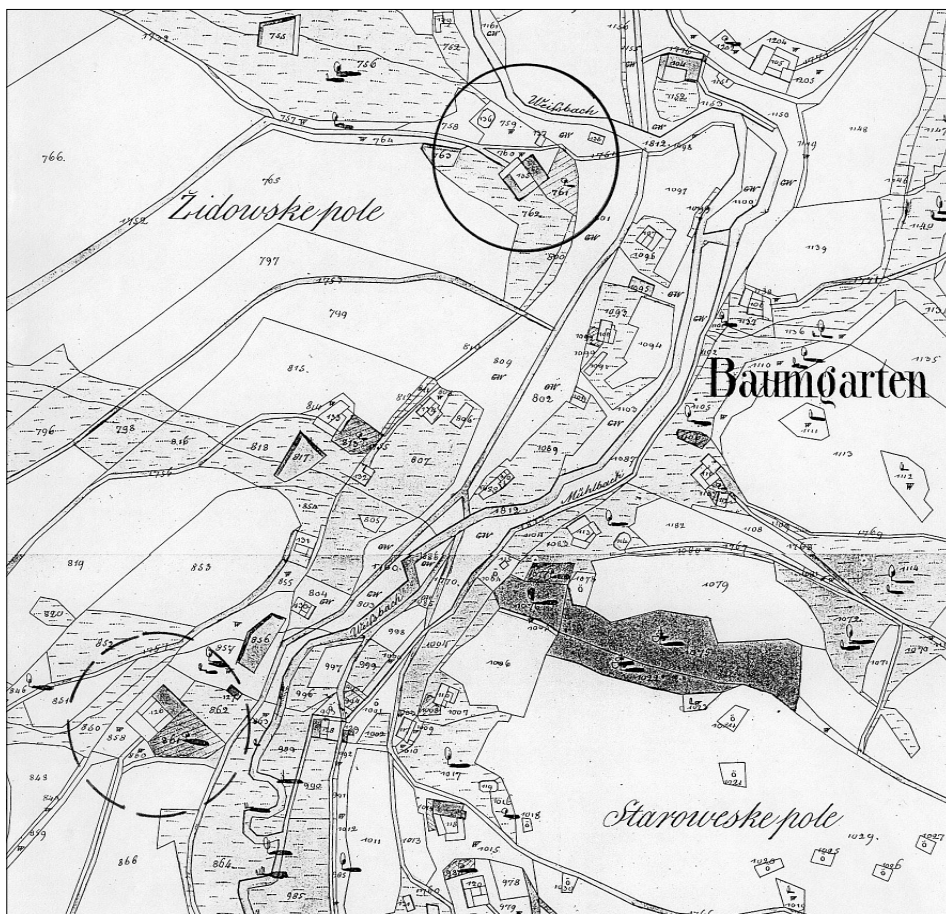

PRŮZKUM USEDLOSTI ČP. 33 V SÁDKU U POLIČKY

PETR DOSTÁL - MARTIN EBEL - DAVID JUNEK - STANISLAV KONEČNÝ

Článek vychází ze standardního stavebně historického průzkumu,¹⁾ zpracovaného v roce 2001. Hlavním důvodem pro zpracování průzkumu byl záměr upozornit na objekt a jeho neutešený stavební stav a zároveň připravit podklad k diskusi o opravě a dalším využití objektu. Zadavatelem průzkumu bylo Městské muzeum v Poličce, které se problematice regionální stavební historie dlouhodobě věnuje.

Sádek (3 km jihovýchodně od Poličky) je téměř tři kilometry dlouhá údolní lánová ves na Bílém potoce, v severní části Českomoravské vrchoviny. Usedlost čp. 33 se nachází v jižní (dolní) části obce, západně od silnice, procházející středem mělkého údolí. Jádrem zástavby je dům a hospodářské objekty v pravidelné čtyřstranné konfiguraci kolem uzavřeného dvora. Dále je součástí usedlosti velký sklep a seník, navazující k severozápadnímu křídlu (mimo obvod dvora) a volně stojící stodola cca 30 m severozápadně od dvora. Mezi dvorem (podél jeho severovýchodní strany) a stodolou prochází polní cesta, která se západně od usedlosti větvila a sledovala mezilánovou mez, dnes je po této cestě příjezd k zemědělskému areálu umístěnému západně od usedlosti.

Obr. 1: Sádek čp. 33 (plně) a čp. 26 (čárkovaně), situace usedlosti na mapě stabilního katastru.

USEDLOST V OBDOBÍ DO POLOVINY 18. STOLETÍ

Sádek náleží k vesnicím, u nichž dobu založení neznáme. Nejstarší zmínka o vesnici pochází z roku 1474. K upřesnění datování nepomáhá ani existence kostela – v lucemburském období náležela tato oblast k litomyšlské diecézi, pro kterou nejsou na rozdíl od pražské arcidiecéze zachovány v takovém rozsahu písemné prameny. Nejsou k dispozici ani žádné údaje dokládající existenci sledované usedlosti ve středověkém období; ovšem poloha na jednom z velkých lánů v jádru vesnice opravňuje hypotézu o středověkém původu usedlosti.

Dům čp. 33 byl dle nejstarších zázpisů gruntovních knih kolem poloviny 16. století rychtou. Někdy kolem poloviny 16. století patřila rychta v Sádce Lukáši rychtáři, poté ji před rokem 1558 koupil jeho syn Andrlé rychtář. Cena rychty byla 450 kop grošů (závdavek 13 kop, splátky po 10 kopách, které byly placeny vesměs dědicům Lukáše rychtáře).

1) Dostál P., Ebel M., Sádek čp. 33, stavebně historický průzkum, Praha 2001 (rukopis). Pro rešerši byly použity prameny: Státní ústřední archiv, Stabilní katastr, Chrudimsko 13. Stará manipulace; sign. R 109/45, Ch 24, fol. 12v, kt. 2007 (Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, Archiv města Poličky, kn. 237, gruntovní kniha 1557 – 1587, s. 145, sv. 155); Kn. 244, gruntovní kniha 1583 – 1618, s. 1 – 2 (Kn. 244, gruntovní kniha 1583 – 1618, s. 1 – 2, Kn. 297, gruntovní kniha – Sádek a Modřec 1601 – 1653, fol. 2 – 2v); Kn. 298, purkrechtní registra – Sádek, bez názvu, 1653 – 1727, bez foliace; Kn. 299 (OS Polička 92), gruntovní kniha Sádek, Široký Důl, 1724 – 1808, fol. 1; Kn. 300 (OS Polička 2114), gruntovní kniha Sádek, 1748 – 1771, fol. 4; Kn. 301 (OS Polička 104), gruntovní kniha Sádek, fol. 38v; 160, 161, 226; Kn. 359 (OS Polička 119), fol. 267. Poznámka: ve spisech OÚ Polička a AO Sádek se k objektu nezachovaly žádné spisy. Podkladem pro grafickou část je zaměření usedlosti, zpracované projekční kanceláří ing. Petr Šafář, Polička.

Obr. 2: Sádek čp. 33 – celkový pohled od jihu (všechny snímky P. Dostál).

K rychtě náležela výzbroj, která je v nepříliš dobře čitelném textu shrnuta následovně: „zbroj přední jeden kus plech) rze mysky pek z wo: ručnice meč.“ (Přední plechová část zbroje, „ple“ jsou zřejmě zkratkou „plechovice“ – plechových rukavic a plátů na nohy, „pek“ je evidentně peklhaub – přilba na hlavu, ostatní položky – ručnice, meč – jsou zřejmě. V Sádce byl vyzbrojen nejen rychtář, ale každý sedlák. Nastupující hospodář splácel do roku 1568, dále zápisy nesaahají. Poté nemáme o sádecké rychtě několik let zprávy, nepochybně však nadále náležela stejné osobě – Androvi rychtáři, později zvanému Andres (Andres nadále platil dědicům Lukáše rychtáře do své smrti).

Roku 1586 Andres rychtář zemřel, před svojí smrtí rychtu odkázal manželce Kuně, od které ji získal její druhý manžel Ondřej, syn modřeckého rychtáře za 600 kop míšeňských (závdavek 20 kop, purkrechty po 10 kopách). Nastupující hospodář musel vyplatit Andresovy děti – syna Václava a dceru Dorotu. Ondřej rychtář kolem roku 1595 zemřel a na rychtě hospodařila do své smrti roku 1600 Kuna rychtářka.

Roku 1600 zapsala poličská městská rada rychtu Matouši rychtáři za 600 kop (závdavek 30 kop a splátky po 10 kopách), které byly placeny především Václavovi, synu Andrese rychtáře a Pavlovi, synu Ondřeje rychtáře. Matouš splácel do roku 1606, poté není v zápisech již uváděn.

Roku 1608 postoupila Mariána (vdova po předchozím rychtáři?) rychtu manželu Václavovi, zvanému již v době zápisu rychtář sádecký. Finanční podmínky převzetí rychty se zřejmě nezměnily (platil po 10 kopách ročně). Purkrechtní splácení značně vážlo především za třicetileté války – nastupující hospodář neplatil v letech 1621 až 1625, 1627, 1628, 1632 až 1635 a asi ani 1638 až 1648.

20. března 1648 se ujal rychty Václavův zeť Ondřej Mlynářův za sníženou cenu 450 kop (bez závdavku, purkrechtní splátky po 6 kopách). Již o rok později – 20. břez-

na 1649 – se gruntu ujal Řehoř Lamplot za 500 kop bez placení závdavků a se splátkami po 6 kopách ročně. Řehoř záhy zemřel, protože 2. dubna 1650 prodal jako předešlý držitel rychty Václav Krčmář (! – Václav je nazýván krčmářem až poté, co nebyl rychtářem) tuto nemovitost, zvanou pouze krčma, za podstatně mírnějších podmínek Mikuláš Lukšičků, u jehož manželky Kateřiny měl Václav dluh.

Nový majitel měl cenu 400 kop splácet bez závdavku a po 5 kopách ročně; Václav si zde vymínil bydlení „byť do smrti, pokud se s držitelem gruntu srovnati moci budou“. Mikuláš Lukšičků splácel celou částku pouze v letech 1654, 1655 a 1657, v letech 1656, 1658 až roku 1665 mu bylo splácení „pro obtížnost vojenskou“ odpuštěno, další purkrechtní splátku splatil až roku 1666.

Převedení práva rychty na jiný grunt (Matěje Křepelíka) potvrzuje i soupis poddaných dle víry z roku 1651. Hospodářem byl Mikuláš Lukšiček ve věku 36 let, o kterém soupis uvádí, že byl „v nově osadě na krčmě“. Společně s ním bydlela manželka Kateřina (32 let), dcera Mariána (15 let), a služebný Job pohonič (13 let).

15. září 1667 prodal Mikuláš Lukšičků „grunt“ (krčma tentokrát není uvedena) za 400 kop (závdavek 30 kop, splátky od roku 1668 po 5 kopách ročně) Martinu Lídinu. Ke gruntu mu byly přidány 2 klisny, 1 vůz, 1 pluh, 1 rádlo, 1 brány, pila, vidle na seno a 2 klíny. Purkrechty opět nebyly placeny v letech 1667 a 1668 a 1671 z blíže neuvedených důvodů.

11. ledna 1672 prodal Martin Lídin „grunt aneb krčmu“ Adamu Českově. Celková cena se nezměnila – 400 kop, z čehož byl závdavek pouhých 15 kop a splátky měly být po 6 kopách ročně. Adam Česka krátce před rokem 1681 zemřel a jistou dobu po něm na gruntu hospodařila vdova.

28. února 1681 postoupila vdova „grunt“ svému synovi Mikuláši Českově za mírně zvýšenou cenu 450 kop míšeňských grošů se závdavkem 30 kop a splátkami po 4 kopách

roč- ně. Syn dostal ke gruntu přidány 2 koně, okovaný vůz, pluh, rádlo a 3 brány. V letech 1683, 1687, 1692, 1694, 1695, 1697 opět Mikuláš neplatil, roku 1698 zemřel a pak na gruntu jistou dobu hospodařila vdova Kateřina.

Roku 1699 se ujal „gruntu“ nový manžel vdovy Kateřiny, Lukáš Jílků, a to za podobných podmínek jako jeho předchůdce. Za závdavek ze sumy 450 kop byl považován podíl vdovy, splátky měly být nadále po 4 kopách ročně. Ke gruntu byli přidáni 2 koně, okovaný vůz, pluh se železem, 3 brány se železnými hřebíky, hever, další část inventáře měly dostat děti vdovy z prvního manželství – Václav, Jan, Matěj, Mařena a Anna; za eventuálního dědice gruntu byl vybrán nejmladší Českův syn Matěj. Neplatil v letech 1704, 1712, 1714.

Roku 1715 otčím Lukáš Jílků skutečně postoupil náš objekt – „krčmu“ za 450 kop se závdavkem 30 kop a splátkami po 4 kopách výše uvedenému Matěji Českovi. Neplatil roku 1718, 1720, 1722, 1726 (pro neúrodu), 1735, 1741, 1743. Zemřel roku 1764, kdy placení splátek převzala jeho vdova Alžběta.

Stavební podoba usedlosti před polovinou 18. století zůstává neobjasněna. Průzkumem nebyla zachycena konstrukce nebo detail prokazatelně staršího původu. Ze starší fáze výstavby může pocházet sklep v jižním nároží domu; ten je ovšem bez absolutního datování pouze dokladem návaznosti dnešního domu na starší stavební parcelu. Předpokládáme, že usedlost měla běžnou typologickou skladbu objektů – dům, stáje, komory, kolnu a stodolu; prostorové vztahy a podoba těchto objektů není doložena, pouze na základě situace na mapě stabilního katastru usuzujeme, že na místě stodoly dnešní stála roubená polygonální stodola.

STAVBA DOMU PO POLOVINĚ 18. STOLETÍ

Nejstarším prokazatelně datovaným objektem v usedlosti je patrový dům, mohutná hmotově nečleněná budova na obdélném půdorysu 26 × 13 m, s valbovou střechou. Dům je podélnou osou natočen ve směru severozápad – jihovýchod, hlavní světnice má ideální polohu u západního nároží; výhoda této orientace je ovšem potlačena navazujícím jihozápadním křídlem. Lze spekulovat, že situace ostatních objektů byla v době stavby domu odlišná: k jižnímu nároží domu mohl navazovat vjezd, jihovýchodní křídlo mohlo být po-

Obr. 3: Sádek čp. 33 – celkový pohled od západu.

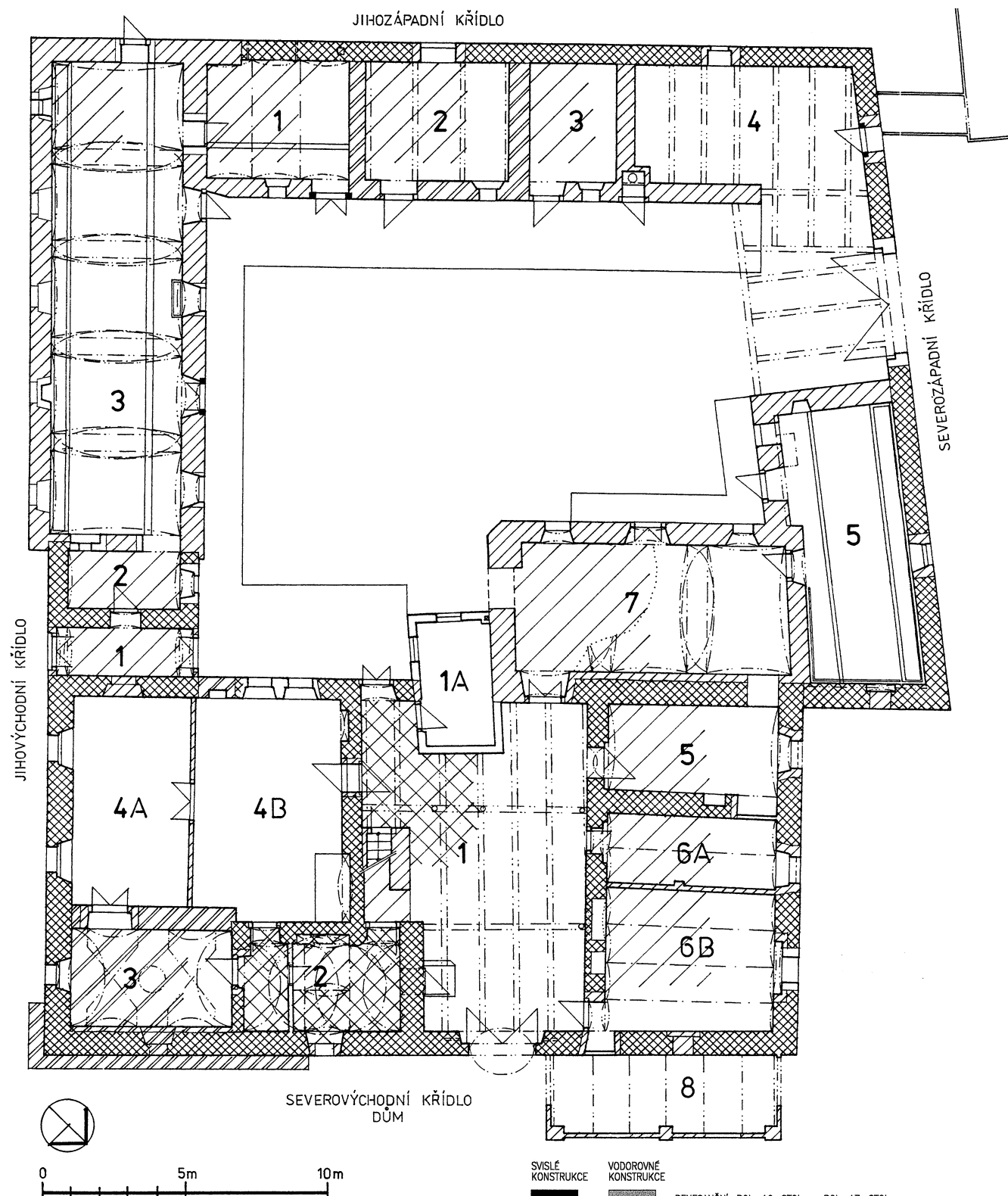

Obr. 4: Sádek čp. 33 – celkový pohled na dům od severu.

sunuto oproti dnešnímu obrysu dvora. Zajímavé je srovnání s nedalekým domem usedlosti čp. 26, který je v téměř identické situaci orientován hlavním traktem k severovýchodu.

Dispoziční řešení je trojdílné dvoutraktové s umístěním černé kuchyně ve druhém traktu vedle světnice, tedy varianta pro velký vesnický dům obvyklá. Poměr délky dispozičních dílů je přibližně 7 : 6 : 5; střední díl sice není stejně široký jako díl světnice (řešení, se kterým se setkáváme u nejstarších vesnických domů), ale halová síň je i tak největším prostorem domu. Netypické je průjezdní řešení síně, které působí určitý rozpor v orientaci domu; formálně je totiž hlavní průčelí se zvýrazněným vjezdem venkovní (severovýchodní), ale dispozičnímu řešení odpovídá hlavní vstup ze dvora (na straně širšího traktu). Nejasné zatím zůstává nejstarší dispoziční řešení komorového dílu, situace starších vstupů ze síně neodpovídá obvyklému symetrickému dvoutraktovému uspořádání, nejstarší podoba mohla být dvou i tříprostorová.

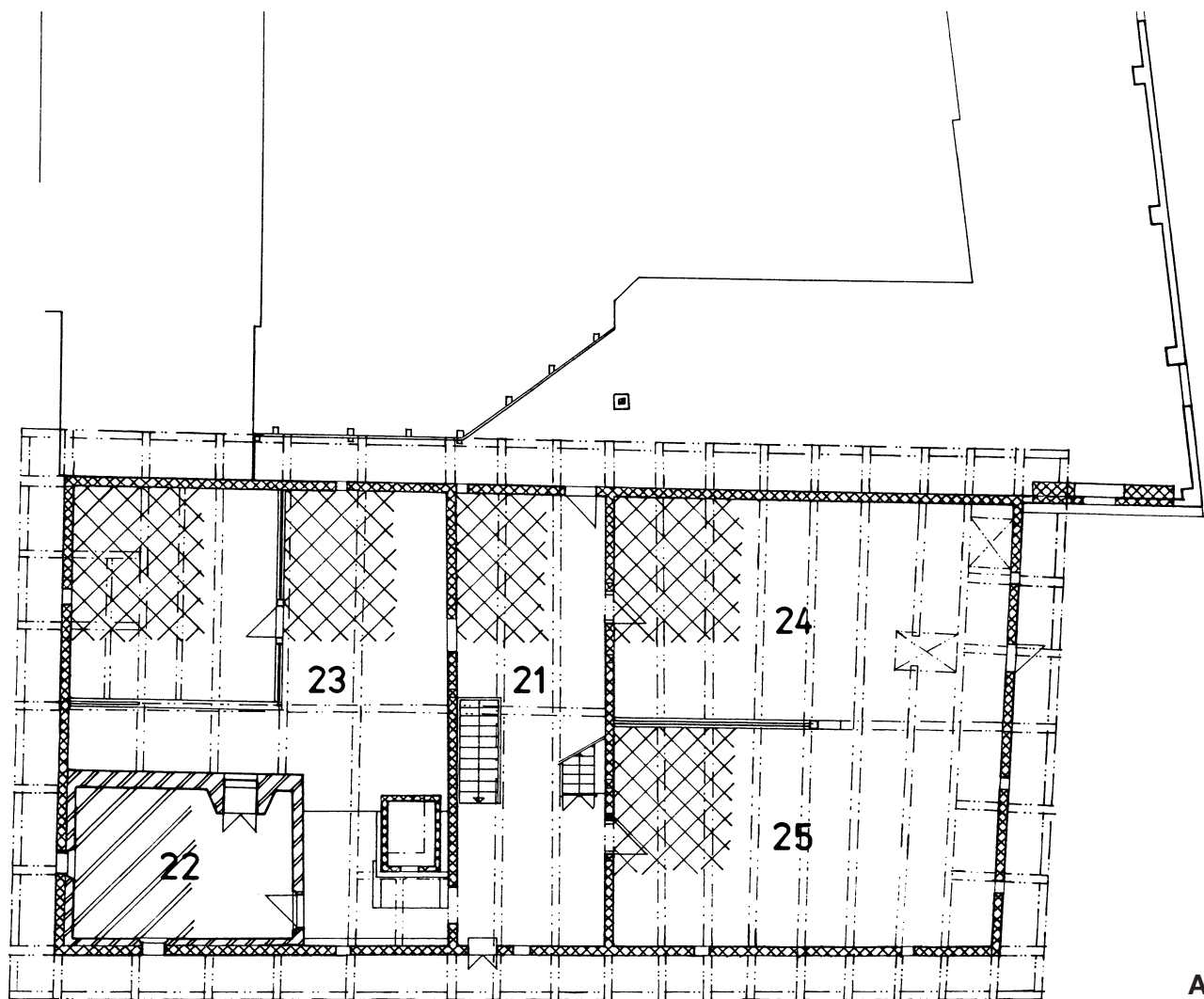
Průčelí domu odráží konstrukční a dispoziční řešení. Zděné přízemí je vyšší (cca 3m), omítané obvodové zdivo je zřejmě v celém rozsahu kamenné (tloušťky 80 – 90 cm). Ve

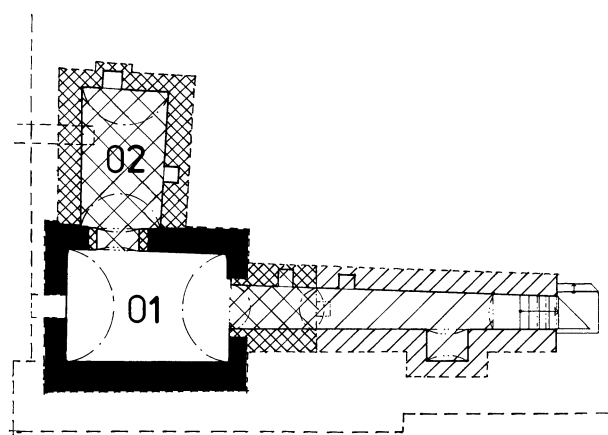
Obr. 5: Sádek čp. 33, časové zařazení stavebních konstrukcí – přízemí (dům 1 – síň, 2 – kuchyně, 3 – světnička, 4 – světnice, 5, 6 – komory, 7 – stáj pro koně, 8 – přístavek; jihovýchodní křídlo 1 – chodba, 2 – přípravná, 3 – chlév; jihozápadní a severozápadní křídlo 1–3 – stáj, 4 – kolna, 5 – stáj) (zaměření P. Šafář, kresba R. Ahneová).

zdivu nejsou patrné spáry nebo zlomy, dokládající postupné fáze výstavby. Nižší (cca 2,2 m vysoké) roubené patro je ve třech průčelích kryto vrstvou hlíněné omazávky; navenek se tedy materiálová nesourodost objektu téměř neprojevuje, patro pouze ustupuje cca o 15 cm za líc zděného pří-

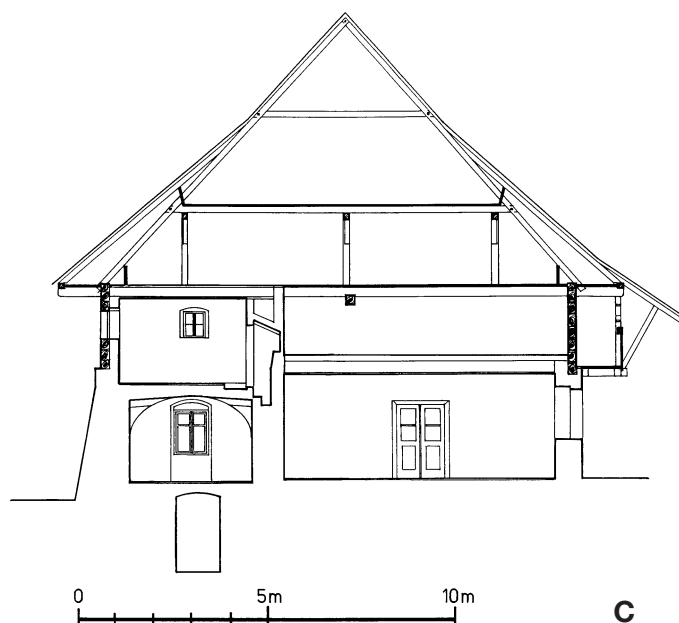
zemí. V severovýchodním průčelí je patrná větší výška roubené konstrukce nad vyšší světnicí než ve středním a komorovém dílu. Střecha po celém obvodu výrazněji (o více než metr) předstupuje před průčelí, konstrukce přesahujících vazných trámů a krátkat je pohledově přiznaná.

A

B

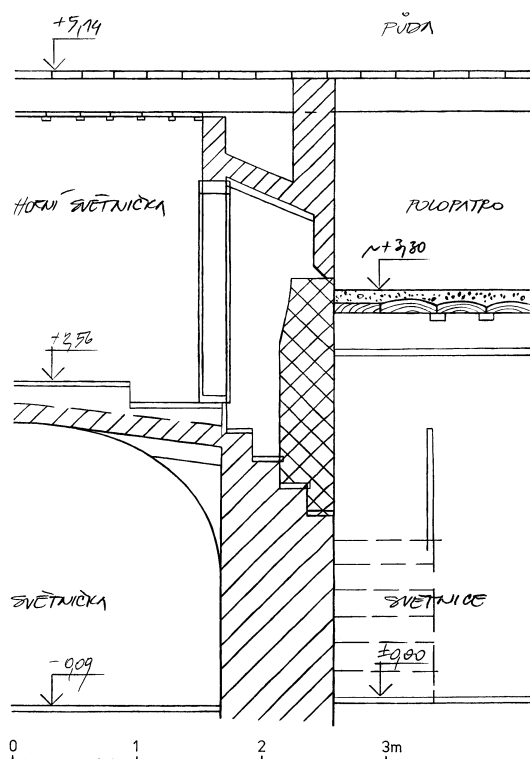

C

Obr. 6: Sádek čp. 33, časové zařazení stavebních konstrukcí:
 A – dům, patro (21 – síň, 22 – horní světnička, 23–25 – komory) (zaměření P. Šafář, kresba R. Ahneová);
 B – sklep (zaměření P. Šafář, kresba R. Ahneová);
 C – dům, příčný řez (zaměření P. Šafář, kresba P. Dostál).

Členění průčelí je jednoduché a téměř výhradně se na něm podílejí otvory. V levé třetině severovýchodního průčelí je šikmá opěrná zeď od nároží až k oknu kuchyně; tuto úpravu spojujeme s dodatečným zaklenutím světničky u východního nároží. Vjezd do síně je rámován jednoduchou

omítkovou šambránou s vystupujícími patkami a hlavním klenákem stlačeného záklenku, v patě ostění jsou osazeny kamenné odrazníky. S vraty svlakové konstrukce a diagonálně skládanými deskami lícové vrstvy působí vjezd autenticky barokním výrazem.

Obr. 7: Sádek čp. 33 – dům, detail příčného řezu v místě vstupu do horní světničky (kresba P. Dostál).

Pravé části průčelí dnes dominuje přístavek ze závěru 19. století, jeho plocha je členěna dvěma vpadlinami, jejichž horní hrana je podložena konzolkami z cihel. V patře se v levé části projevuje mladší úprava světničky větším oknem s obložkovým rámem pro vnější okenici, ve střední a pravé části jsou pouze drobné větrací otvory bez výplně; otvor s nízkými dvoukřídlovými dveřmi přibližně uprostřed průčelí je novodobý.

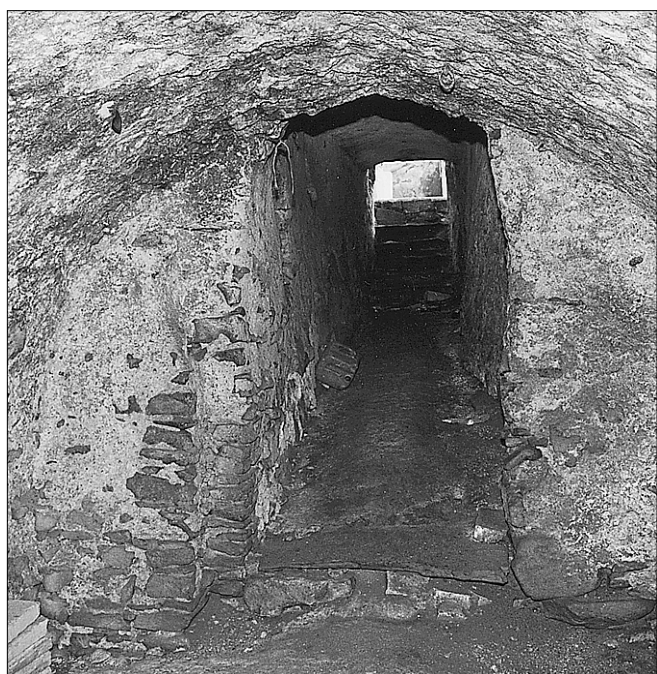
Přízemí jihovýchodního průčelí odráží dvoutraktové řešení obytného dílu, dvě okna světnice jsou vyšší než okno

světničky. U pravého nároží probíhá krátký úsek opěrné zdi, přecházející ze severovýchodního průčelí. V patře je na místě pravého větracího otvoru okno mladší světničky s obložkovým rámem a okenicí.

Jihozápadní (dvorní) průčelí je v levé části zakryto přístavkem stáje se zkoseným nárožím, ke kterému navazuje další novodobý drobný přístavek, pravděpodobně na místě vjezdu do síně. Vedle přístavku vede do síně vstup uzavřený druhotně osazenými dvoukřídlovými dveřmi; vnitřní segmentově zaklenutá špaleta vstupu je přisazena k nároží světnice a je zřejmě soudobá s jádrem domu; důvodem pro vstup vedle předpokládaného vjezdu je snad přímé spojení síně a vyššího zápraží. Sousední dvojice oken světnice s novodobými výplněmi s T členěním pochází až z nejmladší úpravy rozdělené světnice ve čtvrtině 20. století; vpravo od těchto oken byly zjištěny dva zazděné otvory, snad dveře a okno soudobé s jádrem domu. Předpokládáme, že v celé délce patra probíhala pavlač s profilovanými sloupky bedněného zábradlí; jejím pozůstatkem je krátký úsek v pravé části průčelí.

Ve spodní části severozápadního průčelí jsou tři okna zvětšená patrně při úpravě komor v závěru 19. století (levé větší bez výplně, střední a pravé téměř čtvercového formátu s šestitabulkovým členěním a vnější nýtovanou mříží); podobu oken komor před úpravou dokládá zazděné okno v severovýchodním průčelí. V roubeném patře jsou větrací otvory komor dodatečně zvětšeny. V severozápadním i severovýchodním průčelí byla zjištěna barevnost vápenných nátěrů bílá, modř (šmolka), syté okry a bílá (spodní vrstva na omítkce respektive omazávce).

Hlavním komunikačním a hospodářským prostorem a zároveň největším prostorem domu ($11,5 \times 8$ m) je široká, původně průjezdní síň s vjezdem v severovýchodním a jihozápadním průčelí. Síň byla zřejmě od počátku zastropena trámovým stropem se dvěma podvlaky, některé trámy a záklop jsou vyměněny. Starší stropní trámy i podvlak mají tmavý povrch a jejich spodní hrany jsou okoseny; okosy

Obr. 8: Sádek čp. 33 – sklep u východního nároží domu se vstupní chodbou, prodlouženou ve 2. polovině 19. století do síně.

Obr. 9: Sádek čp. 33 – síň v přízemí, v protější stěně vstup na dvůr (vlevo) a do přístavěné stáje pro koně (vpravo).

reagují na uložení na zeď nebo podvlak obvyklými výběhy (vzhledem k délce trámů okosy na tenčím konci profilu přecházejí v rostlou oblinu a výběhy chybí). Stropní trámy přesahovaly na dvorní straně pod pavlači cca o 130 cm před průčelí, trámy byly na spodní straně rovněž profilovány jednoduchým okosem s výběhem cca 30 cm od stěny (dnes je jeden ze dvou dochovaných trámů obilný vápenným náterem).

Předpokládáme, že vjezd v ose severovýchodní stěny síně je soudobý se stavbou domu; vjezd má zalomené ostění, vnější část ostění je zaklenutá (nepravidelným) stlačeným záklenkem, vnitřní šikmá část ostění je přeložena trámko-vým překladem a u vnitřního lince zaklenuta přímým záklenkem přecházejícím ve střední části v segment (vnější část ostění je na levé straně opravena mladší přezdívkou). Ve vnitřní šikmé části ostění jsou kapsy na vkládanou závoru (profil cca 10 × 15 cm); levá (při pohledu ze síně) je hluboká cca 70 cm, pravá 25 cm (hloubka kapes mohla být změněna mladší opravou ostění). Dvoukřídlová vrata mají svlaky začepované do točnice, uložené v překladu a ložisku; vnější dekorativní vrstva je v každém křídle svisle dělena na dvě šikmo kladená pole, desky jsou ve sparách profilovány.

Ve východním koutě proniká do síně kubus černé kuchyně, o který byly pravděpodobně opřeny dřevěné schody do patra (v krajním poli stropu vedle světnice). Na podlaze byla položena kamenná dlažba; u jihozápadní stěny se snad v podlaze projevoval výškový rozdíl mezi vjezdem na nižší úroveň dvora a vstupem na zápraží.

Jihovýchodní obytný dispoziční díl je dvoutraktový; hlavním obytným prostorem domu byla velká světnice, druhá největší místnost v domě (cca 9,3 × 7,3 – 7,8 m). Světnice je zastropena trámovým stropem, původně pohledovým, který je dnes zakryt omítaným podhledem (výška k podhledu 290 cm). Omítka i nátěry obvodových stěn probíhají až k záklopu, vrstvy nátěrů se stáčí k záklopu i stropním trámkům. Sondou v podlaze patra byly zjištěny masivní tmavé stropní trámy průřezu 24 × 30 cm, na spodní straně profilované jednoduchým okosem ukončeným cca 23 cm od jihozápadní stěny; na protějším konci u severovýchodní stěny jsou trámy okoseny i v místě uložení na zeď. V části stropu, odkryté sondou, je vzdálenost mezi stropními trámy cca 90 cm (osově 115 cm), této vzdálenosti odpovídá 8 stropních trámů ve světnici. Záklop stropu je z masivních desek položených na sraz, spáry jsou na spodní straně kryty hrubými lištami, jejichž přesný profil (zřejmě až 10 × 5 cm) se vzhledem k velikosti sondy nepodařilo změřit. Záklop je z rubu zakryt silnou vrstvou (až 10 cm) hliněné mazaniny.

Světnice měla v nejstarší fázi pravděpodobně dvě okna v jihovýchodní a dvě v jihozápadní stěně. V jihovýchodní stěně se dochovala starší vnitřní okna, desetitabulková, čtyřkřídlá dělená poutcem na spodní šestitabulkovou a horní čtyřtabulkovou část; horní část okna má střední sloupek, spodní křídla mají rám levého křídla ze širšího profilu, pohledově je tak střední členění shodné. Na oknech je dochováno vrchní kování barokního typu (závěsy, úchopky, obrtlíky), okna mohou být soudobá se stavbou domu. Barokní jsou pravděpodobně i vstupní svlakové dveře, otočené rubovou stranou do síně při přidání druhých vnitřních dveří.

Ve druhém užším traktu vedle světnice je v obvyklém dispozičním uspořádání situována černá kuchyně a světnička. Prostor kuchyně je v bočních třetinách zaklenutý vale-

Obr. 10: Sádek čp. 33 – světnička v druhém traktu přízemí, domu zastropená mladší klasicistní klenbou se styčnými výsečemi, zvýrazněnými vytaženými hranami a jednoduchým štukovým zrcadlem.

Obr. 11: Sádek čp. 33 – komora u západního nároží domu, zastropená segmentovou klenbou z poslední čtvrtiny 19. století.

Obr. 12: Sádek čp. 33 – stáj pro koně, přistavěná ve dvoře k jihozápadnímu průčelí domu v 50. letech 19. století.

Obr. 13: Sádek čp. 33 – světnička v patře domu se (zrušeným) vstupem ze světnice v přízemí.

nou klenbou; na jihozápadní straně pronikají do klenby dvě pětiboké výseče (nad vstupem ze síně a ze světnice). Střední část klenby je řešena odlišně ve tvaru placky, v této části je patrně dodatečně podklenutí původně otevřeného komína posazeného na rub klenby (v místě zesilujících klenebních pasů). V jihozápadní stěně je pod komínem široká nika ukončená segmentovým záklenkem, nika se nad podlahou na levé straně nepravidelně rozšiřuje. V níce jsou patrně fragmenty staršího otopného vybavení – dva zaslepené otvory nad podlahou, z nichž pravý odpovídá ústí pece postavené v rohu světnice, levý může být pozůstatkem kamen stojících ve světnici vedle pece a vytápěných rovněž z kuchyně. Kuchyně měla ve fázi dymného provozu na mís-

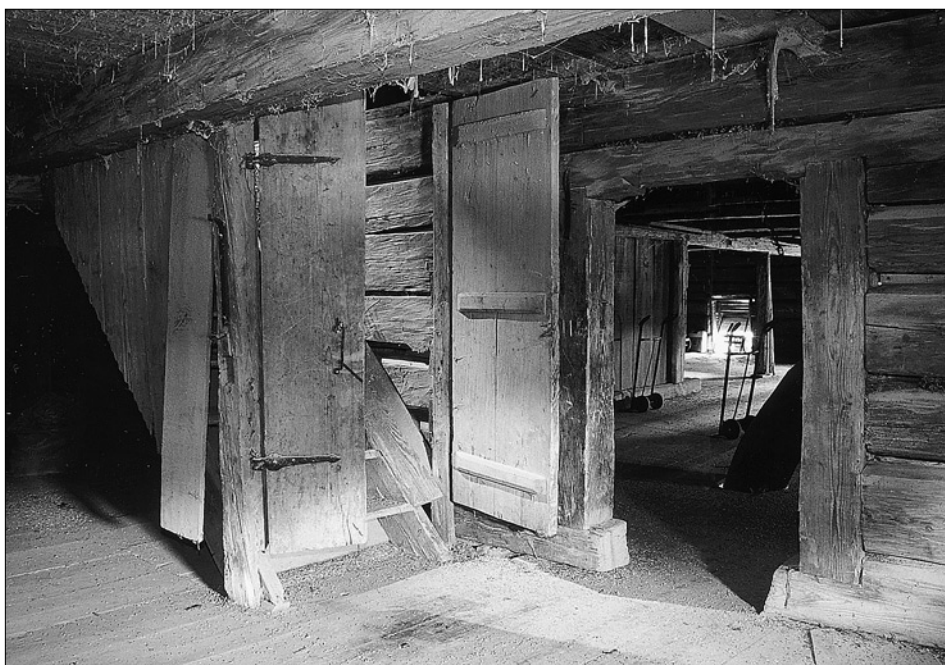
tě dnešního okna patrně menší otvor podobný oknu v komoře (okno kuchyně dochováno v usedlosti Kamenec čp. 32); u jihovýchodní stěny ústily schody ze sklepa, uzavřené pravděpodobně poklopem v podlaze; kuchyně byla přístupná ze síně a světnice.

Světnička měla v nejstarší fázi domu pravděpodobně trámový strop (snad ve stejné výšce jako strop světnice) a příčka mezi světnicí a světničkou byla užší (snad dokonce trámová); této situaci nasvědčuje detail stropních trámů světnice, jejichž okos pokračuje za dnešní líc zdi a detail napojení dnešní zdi na nároží černé kuchyně, kde je mladší zeď větší tloušťky přisazena na spáru k nároží černé kuchyně a je posunuta do světnice, aby příliš nezmenšovala šířku světničky. Ve starší stěně byly dveře ze světnice do světničky pravděpodobně umístěny vedle dveří ze světnice do kuchyně.

Nejstarší dispoziční řešení komorového dílu není jasné; analogicky předpokládané dvoutraktové řešení se dvěma stejně širokými komorami je v rozporu s polohou dvou dochovaných starších vstupů a starší dělicí zdi, která je umístěna výrazně nesymetricky; tato situace připouští i trojici přibližně stejně širokých komor. Ve stěnách nebyly zjištěny stopy po starších klenbách, strop komor byl pravděpodobně trámový, s deskovým nebo povalovým záklopem. Ve vstupu obou předpokládaných komor je zděné ostění s polokruhovým záklenkem, za ním širší mělká nika zaklenutá plochým segmentem, na vnitřní straně byly osazeny svlakové dveře bez zárubně. Okna komor v severozápadním průčelí byla zřejmě malá, bez výplní, shodná s dnes zazděným oknem v severovýchodním průčelí.

V patře domu se v poněkud odlišných proporcích opakuje trojdílné dvoutraktové členění, část nad světnicí má vzhledem k větší výšce světnice charakter polopatra s nepodchodnou výškou. Horní síň je užší (přibližně poloviční) ve prospěch severozápadního komorového dílu. Ze síně jsou přístupné prostory v krajních dispozičních dílech a pavlač; u severovýchodní stěny (mezi vstupy do komor) jsou obedněné schody na půdu.

Patro je roubené z masivních tesaných trámů, šířka trámů je 16 – 21 cm, výška až 35 cm; charakter konstrukce je v celém rozsahu stejnorodý. Nárožní vazba roubených stěn je řešena zámkovým i rybinovým přeplátováním. Stěny patra jsou v jihovýchodní části domu nižší, roubená konstrukce tak reaguje na rozdílnou výšku zdiva světnice a komor v přízemí; rozdílná výška světnice a světničky se ale v roubené konstrukci neprojevuje, spodní část stěn světničky u východního nároží patra je zděná. Na spodních trámech stěn nebyly zjištěny dlabý dokládající návaznost na starší roubenou konstrukci přízemí. Rozměry patra, respektive délka roubených stěn v krajních dispozičních dílech je mimořádná; trámy jsou

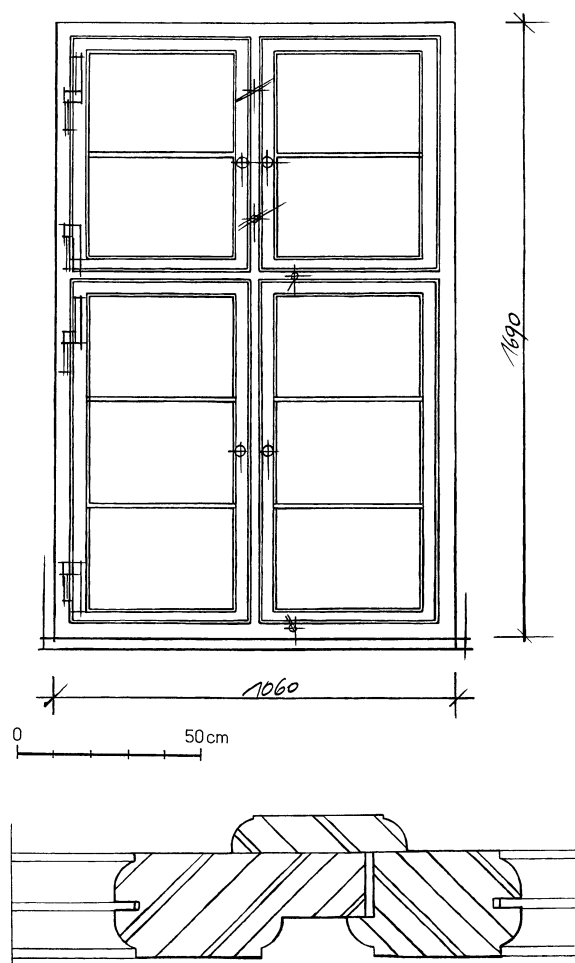

Obr. 14: Sádek čp. 33 – stěna mezi síní a komorami v patře domu, vpravo vstup do severovýchodní komory s dodatečně proříznutým prahovým trámem

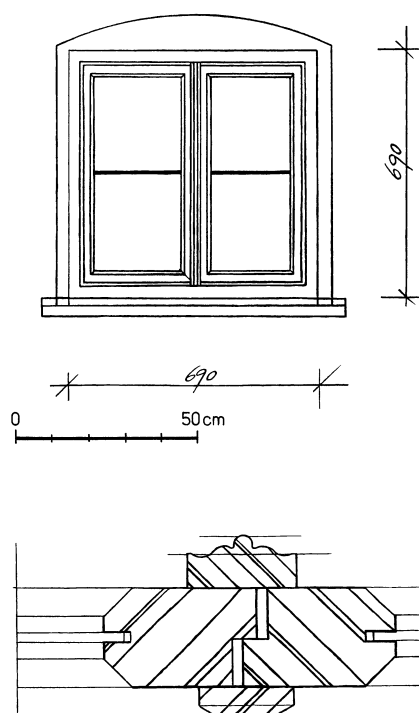
ve stěně zajištěny přibližně v polovině délky vložkami, zpracovanými jako vazba kolmé stěny, které zamezují průhybu trámů (stlačení mezer mezi trámy). V jihozápadní stěně jsou trámy v místě vyztužení do poloviny naříznuty, řez, který nemohl být proveden dodatečně v sesazené stěně, měl zřejmě eliminovat případné deformace způsobené ohybem nebo krutem mimořádně dlouhých trámů. V jihozápadní stěně je na několika místech provedeno nastavení trámů stěn přelátováním se zámkem. Obvodové stěny (kromě jihozápadní) jsou spárovány; uprostřed spar je mechová vycpávka, u líce hliněná mazanina s příměsí řezanky, pro lepší uchycení mazaniny ve sparách jsou do oblin spodních trámů vsazeny klínky z tvrdého dřeva, v širších sparách jsou mezi trámy vloženy tyče. V jihozápadní stěně (do dvora) je vnější lic trámů ponechán bez nátěrů a hliněné mazaniny, v ostatních průčelích jsou roubené stěny zakryty hliněnou omazávkou; pro lepší přichycení omazávky je hladký povrch tesaných trámů narušen záseky. Roubená konstrukce patra byla pravděpodobně ve vnějších průčelích zakryta hliněnou omazávkou bezprostředně po stavbě; v severovýchodním průčelí nebyly po odstranění omazávky zjištěny starší nátěry na trámech nebo vymazávce spar a povrch trámů ani spáry pod omazávkou nevykazují stopy po vlivu povětrnosti. Záseky jsou dobře patrné u jižního nároží, kde byla část jihozápadního průčelí dodatečně zakryta zvýšenou střechou jihozápadního křídla; tato méně pohledově exponovaná plocha nebyla zřejmě nikdy omazána, ale pouze obílena. V ostatních průčelích byl bílý nátěr trámů a spar roubených stěn proveden až v posledním období (není v plochách pod omazávkou). Celé patro je zastropeno trámovým stropem s fošnovým záklopem (tl. 4 cm).

Otvory v obvodových stěnách mají charakter větracích průduchů vyříznutých do dvou trámů nad sebou; většina těchto otvorů je dodatečně zvětšena a do stěn je vyříznuto několik mladších otvorů souvisejících s využitím objektu (sklad) v posledním období. Starší dveřní otvory mají masivní trámková ostění tvořená sloupky a průběžným prahovým a nadpražním trámem, horní trám je sedlově vykrojen.

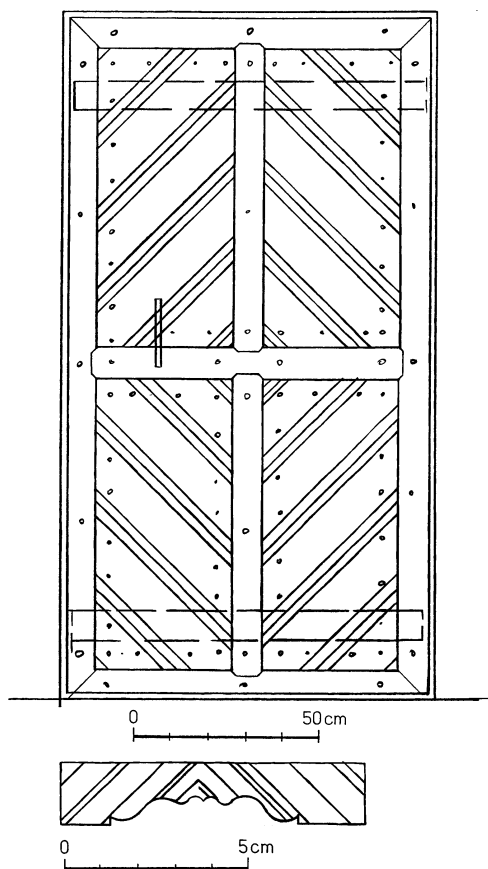
Vysoká valbová střecha má sklon delších stran (cca 48°) ve spodních dvou třetinách zmírněn námětky, strmější valby (cca 58°) jsou bez námětek. Krov je hambalkový, s hambalky ve dvou úrovních přibližně v třetinách výšky krovu. Základ krovu tvoří dvanáct příčných vazeb, diagonálně zavětrovaných v jihozápadní střešní rovině. Krokve jsou osedlány na horní trám stěny; sedla krokví jsou archaického typu zajištěná dřevěnými kolíky. Stropní trámy patra přesahují cca 1,2 m před stěny, na jejich konci je uložena profilovaná okapová vaznice, na kterou jsou čepovány námětky. Na kratších stranách jsou krokve čepovány na okapovou vaznici, vykonzolovanou na krátkatech. Všechny profily jsou tesané, krokve a námětky profilu 18 × 16 cm jsou otočeny naplocho, hambalky jsou subtilnější 15 × 15 cm, některé (vyměněné ?) ještě slabší. Pod spodní hambalky jsou vloženy vaznice nesené sloupky s pásky; nad světnicí je krov doplněn třemi vaznicemi, nad komorami jednou vaznicí v ose. Profily vaznic a sloupků nesou stopy druhotného užití (dlaby neodpovídající současné konstrukci). Na střeše je položena šindelová krytina (jednoduchý štípaný šindel) na hrubě tesané latě, šindel je překryt eternitovými šablonami. Tvar starších větracích otvorů (vikýřky s pulto-

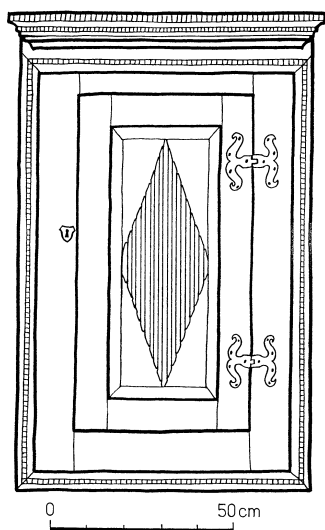
Obr. 15: Sádek čp. 33 – dům, okno v jihovýchodní stěně světnice v přízemí (zaměření a kresba P. Dostál).

Obr. 16: Sádek čp. 33 – dům, okno v severovýchodní stěně světničky v patře (zaměření a kresba P. Dostál).

Obr. 17: Sádka čp. 33 – dům, vnější dveře světnice v přízemí (zaměření R. Ahneová, kresba P. Dostál).

Obr. 18: Sádka čp. 33 – dům, dvířka niky v jihozápadní stěně světnice (zaměření a kresba S. Zindulková).

vou stříškou nebo nízká volská oka) ve střeše nelze doložit, poloha otvorů snad odpovídá místům s přerušenou latí; tato situace je ve dvou výškových úrovních střechy (asi metr nad podlahou v obou úrovních půdy), přibližně v ose valem a ve čtvrtinách delších stran. Spodní podlaha půdy má „sýpkovou“ úpravu se svislým prknem po obvodu. Druhou úroveň půdy tvoří jednoduchý záklop z prken na spodních hambalkách.

Dům lze charakterizovat jako dispozičně a konstrukčně homogenní objekt, postavený velmi pravděpodobně v jedné stavební etapě v 18. století. Celkové výstavbě domu odpovídá zejména konstrukce roubeného patra, která svým zpracováním (jednotný charakter trámů, přesná tesařská vazba obvodových i dělicích stěn) vylučuje dílčí stavební fáze. Pro datování zděného přízemí je rozhodující vztah k roubenému patru. V roubené konstrukci patra nebyl zjištěn detail, který by dokládal přítomnost dřevěného přízemí. Přízemí mohlo být roubené pouze částečně, ale detail uložení stropních trámů světnice (vzdálenost výběhů okosení od obvodové stěny) nenasvědčuje starší roubené fázi přízemí; dodatečné přezdění roubeného přízemí je tedy nepravděpodobné. Opačně nelze vyloučit starší původ zdíva přízemí; předpokládáme ovšem, že v oblasti s tradicí roubených staveb a dostatkem stavebního dřeva byla v 18. století alespoň u obytných částí domu stále preferována konstrukce dřevěná a starší původ zděného přízemí, který není indikován žádným detailem, je nepravděpodobný. Považujeme proto stavbu domu za novostavbu nebo celkovou přestavbu, ve které mohly být ponechány fragmenty zdíva staršího objektu.

Datování nejstarší stavební fáze se opírá o srovnání s obdobnými objekty. Světnice domu čp. 33 již nemá charakter jizby domů ze staršího období (16. – 17. století);²⁾ její výška (3 m), stropní konstrukce (větší počet stropních trámů s deskovým záklopem) a rozvrh a velikost okenních otvorů odpovídá stavbě v 18. století. Teoreticky je možno uvažovat starší původ černé kuchyně, ponechané ze staršího domu; jednoduchý valeně klenutý prostor s otevřeným komínem na klenbě představuje řešení, užívané v průběhu 17. až 1. poloviny 19. století. Roubená konstrukce patra s dvoustranně hraněnými trámy, přeplátováním na zámeček i rybinu a s portálky se sedlově tvarovaným nadpražím je ve vesnickém prostředí užívaná rovněž od 17. až po počátek 19. století. Ani barokně profilovaný sloupek zbytku pavlače neposkytuje přesnější oporu pro datování, zejména jedná-li se o prvek se snadnou možností výměny. Srovnávací metodou lze stavbu domu datovat pouze rámcově do 18. století, pro přesnější datování chybí podrobnější materiál z užšího regionu. Datování stavby domu výrazně upřesňuje dendrochronologická analýza dřevěných konstrukcí; trámy roubeného patra, stropu síně a krovu jsou ze dřeva káceného roku 1755, stavba velmi pravděpodobně proběhla s minimálním odstupem.

Dům postavený kolem roku 1756 ze příliš nelišil od dnešního stavu. Hlavním prostorem byla velká světnice (4) s pohledovým trámovým stropem. Situace otvorů v jihozápadní stěně světnice je poněkud nejasná, ve stěně zřejmě byla dvě okna jako ve stěně jihovýchodní; mezi okny je dřevěný otvor, do jehož zazdívky je vsazena nika s klasicistními dvířky; pokud je zazdíčka rovněž z 1. poloviny 19. století, patří otvor k nejstarší fázi výstavby; jeho účel není zřejmý, mohl souviset s provozem krčmy. Černá kuchyně (2) měla na střední část klenby nasazen široký otevřený komín, do kterého volně stoupal kouř z otopného vybavení – otevřeného ohniště, pece a zřejmě i kamen umístěných v rohu světnice.

2) Syrových, Z. a J., Od poslední (?) jizby k první (?) světnici (na Vysočině), in: Vesnický dům v 16. a 17. století, ČVUT Praha 1992.

Škabrada J., K charakteru výstavby vesnického domu 16. a 17. století v Čechách, in: Vesnický dům v 16. a 17. století, ČVUT Praha 1992.

ce vedle pece. U jihovýchodní stěny byl v podlaze (vodorovný nebo šikmý) poklop vstupu do sklepa. Odlišná, snad dřevěná (z trámů začepovaných do svislých sloupků s drážkou) byla stěna mezi světnicí a světničkou; strop světničky (3) byl zřejmě trámový, jeho výšku, počet trámů případně typ záklopu zřejmě bude snad možné zjistit ze situace v jihovýchodní stěně pod podlahou horní světničky. Vstup do světničky (3) byl pravděpodobně pouze ze světnice, ale blíže k černé kuchyni. Sín byla zastropena obdobně dnešnímu stavu (s odlišným záklopem), schody do patra byly dřevěné, snad obedněné. Do dvora byla sín pravděpodobně uzavřena vjezdem s vraty, pro přístup na zápraží byly vedle vrat dveře. Komorový díl obsahoval dvě nesteré velké komory, jejichž vstupy s cihlovým ostěním a půlkruhovými záklenky se dochovaly; vzhledem k mimořádné šířce objektu nelze ovšem vyloučit členění komorového dílu na tři prostory i ve starších fázích, třetí starší vstup odpovídající zazděné nise ale nebyl sondou zjištěn. Patro bylo s výjimkou vezděné světničky u východního nároží shodné s dnešním stavem; komory v severozápadní části byly odděleny bedněnou příčkou, v obvodových stěnách byly pouze malé větrací otvory. Patrně v celé délce jihozápadního průčelí do dvora byla pavlač, která ovšem neměla komunikační funkci. Vysoká valbová střecha je soudobá s jádrem domu, poněkud překvapivé je dendrochronologické datování vaznic a sloupků do stejného časového horizontu jako patro a krokv; lehký hambalkový krov byl zřejmě doplněn o vaznice a sloupky hned při stavbě nebo bylo při dodatečném vložení vaznic druhotně užito starší dřev. Roubené patro bylo od počátku opatřeno na vnějších průčelích hliněnou omazávkou obílenou vápnem, dům tak měl výraz zcela zděné stavby.

Sklepy pod východním nárožím domu jsou bez datovatelných článků. Předpokládáme, že jihozápadní sklep je mladší než sklep v nároží domu, mladší stavbě jihozápadního sklepa odpovídá nízký vstup bez klenební výše v klenbě sousedního prostoru. Pokud je jihozápadní sklep stejně starý jako přízemí, což naznačuje situace jihovýchodní obvodové zdi přízemí na zdi sklepa (dodatečné podezřívání

Obr. 19: Sádek čp. 33 – jižní nároží domu.

Obr. 20: Sádek čp. 33 – jihozápadní průčelí patra domu u jižního nároží se stopou po starší poloze střechy jihoovýchodního křídla (před 1854).

obvodové zdi je málo pravděpodobné, mladší sklep by mohl být bez problému posunut mimo obvodovou zeď), pochází sklep v nároží domu ze starší stavební fáze, kterou nelze přesněji datovat. V průzkumu je tato fáze označena jako hypoteticky renesanční, ale může souviset i s obnovou domu po třicetileté válce. Lehce hrotitý průběh klenby za vstupem je velmi nezřetelný, vstup ani větrací otvor neposkytují pro datování oporu. Jak již bylo uvedeno, v 18. století byl sklep přístupný starší skloněnou částí chodby a schody, uzavřené poklopem v černé kuchyni.

Ostatní objekty kolem dvora usedlosti byly zřejmě zčásti dřevěné a zděné, stavebně jednodušší. Na dům navazuje jihovýchodní a severozápadní křídlo; fragment zdíva ji-

Obr. 21: Sádek čp. 33 – detail jihozápadní stěny komory s naříznutými trámy a distančními vložkami.

hovýchodního křídla s vpadlinou v průčelí může pocházet ještě ze 2. poloviny 18. století, stejně jako obvodové zdvo severozápadního křídla připojené k domu na spáru, do které ale zabíhá pouze spodní vrstva nátěru. Vzhledem k vyšší úrovni terénu byla od počátku zděná i obvodová konstrukce jihozápadního křídla, absolutní datování této jednoduché konstrukce bez detailů je ovšem problematické. Na jihozápadním průčelí je v patře domu na roubené konstrukci patrný průběh starší nižší střechy jihovýchodního křídla. Předpokládáme proto, že nedlouho po stavbě domu byla hospodářská křídla vymezena kamennou obvodovou zdí a jednotlivé prostory byly v průběhu dalších období stavebně upravovány podle provozních potřeb s uplatněním dřevěných i zděných konstrukcí. Nejasná zůstává funkce vstupu respektive chodby vedle domu v jihovýchodním křídle; mohlo se jednat o přímý průchod ze dvora na ohrazenou zahradu, stejně jako samostatný vstup do domu (provoz krčmy) nebo (nedoloženého) výměnku, který mohl být ve starší fázi v části jihovýchodního křídla (obdobná situace dochována v usedlosti čp. 26). Do poloviny 19. století měla všechna hospodářská křídla nižší sedlové střechy, jak dokládá již zmíněný otisk střechy v jihozápadním průčelí domu a fragment štítu v severozápadním křídle.

ÚPRAVY NA PŘELOMU 18. A 19. STOLETÍ

Vdova Alžběta postoupila 4. ledna 1780 „Nro 33 stojící sedlský grunt“ s příslušenstvím svému synu Filipu Česko-
vi za 450 kop se splátkami po 5 kopách ročně (závdavek činil 208 zl. 57 kr., tj. necelých 180 kop). Ke gruntu byl přidán inventář rovněž za celkem 208 zl. 57 kr., a to i s ohledem na to, že Filip v minulosti matce značně pomáhal. 1 valach pětiletý 45 zl.; 1 dvouletý řebeček 30 zl.; 1 půldruholetý řebeček 30 zl.; 1 jalovice dvouletá 6 zl.; 1 bejček dvouletý 7 zl.; 3 vozy ze vším příslušenstvím s váhama, řebřinama, fassníkama a košinama, z ohledu že dva vozy sešlý jsou 38 zl.; 1 kočár sešlý 8 zl.; 4 chomouty, 2 s železnými poboční-

Obr. 22: Sádek čp. 33 – detail profilované okapové vaznice nad pavlačí v jihozápadním průčelí domu.

cema, 2 s řemeny 4 zl.; 1 pluh s železím a kolečkama, 3 rádlá z nárožníkama a 6 bran z zelenými hřebíky za 8 zl.; 1 řetěz k vozu 1 zl. 30 kr.; 4 drchleny, 2 po 20 a 2 po 18 zubech 3 zl. 48 kr.; kosa obilná a 2 travní, babka a kladiva k tomu 1 zl. 36 kr.; 6 srpů lepší a špatnější po 24 kr.; 1 řezačka s kosou 1 zl.; 3 velký pily vobloukové 1 zl. 30 kr.; 1 sekera kladní, 1 špalek, též 3 menší motýčky na zeli okopávání 51 kr.; 1 kruhadlo na zeli kroužení 45 kr.; 2 kotle železný a 1 pánev měděná 16 zl.; 1 valach starej sešlej na pucování semene 24 kr.; 1 rejstřík, 1 ouhrabečník, 1 hrachůvka a 1 koukolnice, drátoví za 1 zl. 24 kr.; 3 dřevěný truhly pro mouku 2 zl. 15 kr.; všechny knihy, všechna drůbež a ostatní nářadí k hospodářství potřebný, jako i domovní, zde nevyjmenovaný, při domě se vynacházející potřebnosti. Matka měla mít na gruntě výměnek: „ve světničce pokojný byt s teplem a světlem, též s potřebným posloužením“ a náležitou stravu; hospodář měl matce chovat dvě krávy.

16. března 1803, krátce před svou smrtí, uzavřel Filip Česka smlouvu, podle které postoupil s ohledem na zamezení zřejmě očekávaných dědických sporů „ve vsi Sádku pod Nrem 33 stojící grunt“ dosud nezletilému synu Filipovi, který „dobrovolně“ odešel bojovat do napoleonských válek. Na gruntu zatím měla hospodařit dle vlastního úsudku manželka Rosálie. V budoucnu měla manželka Rosálie užívat jako výměnek „malou světnici k vejměněnému bytu a k tomu okršlek pole mezi rejhou a mlynáře Matěje Sedlického mezo, louku na seno, horní rybník tak nazvaný, zahradu pro trávu od rohu stavení až k plotu zrovna dolů, též pro hlavatici neb petružel onen podíl od parkánu zase až k plotu od rohu malej světnice vejměněčnej“. Nastupující hospodář měl dostat kromě gruntu v ceně 1550 zl. i níže uvedený inventář v ceně 748 zl. 5 kr., ze kterého měl svým spoludědicům vyplatit náležité podíly: 3 klisny, 4, 5 a 6ti letá per 90 zl. 270 zl.; 1 vůl 30 zl.; 2 krávy hospodářovi bez ceny; 6 krav per 17 1/2 zl. 105 zl.; 5 telat ročních per 12 zl. 60 zl.; 3 telata odstavený per. 5 zl. 15 zl.; 6 ovec jedna k družej per. 3 zl. 18 zl.; 1 bibla páně hospodářoj bez ceny; 1 he-

ver též ke gruntu bez ceny; 1 gleich neb závaží též ke gruntu bez ceny; 1 vůz se vším příslušenstvím dobře kovanéj 40 zl.; 2 vozy již objetý čítaje jen železo 17 zl.; 1 vůz starej čítá se jen železo 8 zl.; 1 malej kočár 18 zl.; 1 pluch novej i s novejmá kovanéjma kolečký 6 zl.; 1 pluch starej s dvounásobnýma kolečký a 2 radlice 5 zl.; 6 naredníků (?) s rádlama per 45 kr. 4 zl. 30 kr.; 6 bran s železnýma hřebíky 5 zl. 15 kr.; 2 sáně s kovanýma hubama per 3 zl. 6 zl.; 3 sáně menší a 1 korbice 17 zl.; bukový potřeby na šouplata 2 zl. 15 kr.; 1 trakač a 1 korba 1 zl. 10 kr.; na 4 sáně menší přichystaný vysekaný dříví 1 zl.; 2 chomouty s šírama a řemenný pobočnice 12 zl.; 4 chomouty rolní s řemennýma pobočnicý 10 zl.; 1 sedlo rejtarský přídavek k těm chomoutům bez ceny; 2 sekery kládní a 3 menší, též jedna pobýjačka 4 zl. 30 kr.; 1 motyka žlební, 1 široká sekera, též 2 klamry 2 zl.; 4 nebozezy, 1 hambalečník, 2 rašple, 2 dláta, 1 pilník, 1 poříz a 1 pilčička 1 zl. 35 kr.; 2 pily oblouční a 1 rámečná 2 zl. 30 kr.; 4 řetězy, 2 silnější a 2 slabší 7 zl. 30 kr.; 10 motyk, 7 lískových a 3 větší 2 zl. 10 kr.; 2 kosy obilní 2 zl. 30 kr.; 5 [součet neodpovídá] kosejch trávních, 3 lepší a 3 slabší 2 zl. 8 kr.; 5 drhlenů železných, z kterých k jednomu máteř v čas potřeby právo zachovaný mítí má 4 zl. 45 kr.; rozličný železa k potřebě, 2 saky na koně u kováře 7 zl.; 2 lucerny skleněný a 1 rohová 2 zl. 56 kr.; 1 valach na semena čistění 3 zl. 30 kr.; 2 železný kotle litý 15 zl.; 1 hodiny železný pro hospodáře bez ceny; 3 škopky, 1 vanička a 6 puten s železnýma obruči 2 zl. 56 kr.; velký kádě s železnýma obručima 3 zl.; 9 vazáků kravských po 10 kr. 1 zl. 30 kr.; 1 řezačka s kosou 1 zl. 15 kr.; 1 mandl velkéj spotřebovanéj 3 zl.; 2 truhly obilní obě 3 zl.; 1 jarmara šatní synu Václavovi bez ceny; 1 nebozez velkéj k vrtání trub 5 zl.; 5 železných nových ráfů na půl voza 16 zl. 40 kr.; 1 starej železnej ráf 2 zl. 30 kr.; činí v sumě 748 zl. 5 kr.

K zápisu do gruntovní knihy došlo již po smrti otce 7. března 1804. Na gruntu zůstala vdova Rosálie se syny Josefem, Václavem, Matějem, Ignácem (který záhy zemřel) a Filipem a dcerou Teresíí Krejčovou, další děti (Franc, Jan, Anna, Alžběta) byly již zcela vyplaceny. Filipovi byl postoupen grunt v ceně 1550 zl. a nářadí v ceně 748 zl., 5 kr. Ve smlouvě jsou rozepsány dědické podíly jednotlivých spoludědiců.

22. října 1804: svatební smlouva Filipa Česky, syna zemřelého Filipa Česky ze Sádku čp. 33 (poručníkem mu byl rychtář Jan Krejčí) a Anny, dcery Josefa Sedliského, mlynáře v Sedlístích čp. 2. Ženich zapsal podíl na svém gruntu nevěstě, na gruntu byl zapsán i výměnek matce ženicha Rosálii, která měla na gruntu spolumhospodařit. Nevěsta dostala věnem 1000 zl. v hotovosti a dále inventář v ceně 500 zl. (za dobytek, za len a rozličné věci, jednu krávu, dva kousky skopovýho dobytka, 4 špalky včel, 2 měř. semena, 3 kopy tenkýho plátna, 5 cejnovejch mís, 14 talířů, jednu konvi-

Obr. 23: Sádek čp. 33 – jihovýchodní část krovu s dodatečně (?) vloženými vaznicemi pod spodní hambalky.

Obr. 24: Sádek čp. 33 – vjezd do síně v severovýchodním průčelí, upravo mladší přístavek z 80. let 19. století.

ci velkou na 2 1/2 másu, 1 pánev měděnou, 2 svícny, 12 párů noží, 18 lžic cínových, 4 velký železný plechy). V případě předčasné smrti ženicha bez dědiců měla nevěsta dát rodině Česků navíc 400 zl., v případě smrti nevěsty bez dědiců měl ženich vyplatit rodině 800 zl., v případě dědiců však nevěsta měla zůstat na gruntu.

Dům zřejmě vyhovoval majitelům bez rozsáhlejších úprav téměř celé století; jediným stavebním zásahem byla přestavba světničky ve druhém traktu přízemí a zřízení nové obytné komory – horní světničky ve východním koutě patra. Důvodem této úpravy snad byla absence samostatného výměnku v usedlosti, stavebníkem byl nejspíše na počátku 19. století Filip Česka, který se oženil roku 1804. V přízemí byla nově vyzděna zeď mezi světnicí a světničkou, jak na-

Obr. 25: Sádek čp. 33 – fragment pravděpodobně barokního zdiva v části jihovýchodního průčelí jihovýchodního křídla mezi domem a mladšími chlévy z 50. let 19. století.

Obr. 26: Sádek čp. 33 – část jihovýchodního průčelí chléva v jihovýchodním křídle se zazděným oknem a do-
datečně zaplentanou vpadlinou.

značuje odskok a spára v navázání této zdi na nároží bloku černé kuchyně, jihovýchodní obvodová zeď světničky byla zevnitř přizděna na půl cihly (v této stěně mohlo být druhé okno), místnost byla zaklenuta stlačenou valenou klenbou se styčnými výsečemi. Pravděpodobně současná je stavba opěráku v jihovýchodním a jihozápadním průčelí. Úprava v přízemí nepochybně souvisí s vestavbou zděné světničky u východního nároží patra. Tato nevytápěná místnost měla ojediněle řešený přístup přímo ze světnice v přízemí; schody s podestou ve výšce cca 150 cm byly pravděpodobně umístěny podél severovýchodní stěny světnice; tím lze vysvětlit i polohu dveří mezi světnicí a světničkou blíže k okení stěně. Z podesty pak pokračovaly schody v síle zdi (nad klenbou světničky) až do „šíje“ vstupu horní světničky. Druhý vstup do horní světničky je z polopatra nad černou kuchyní; oba vstupy byly pravděpodobně provedeny současně. Zároveň byl vyříznut průchod v roubené stěně mezi sí-

ní a prostorem nad kuchyní, aby byl umožněn přístup mimo nízké polopatro nad světnicí.

PŘESTAVBA USEDLOSTI PO POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Nejstarším archivním dokladem vypovídajícím o stavební podobě usedlosti je až indikační skica a mapa stabilního katastru z roku 1839. Usedlost čp. 33 je zachycena v situaci půdorysně shodné s dnešním stavem, tedy se čtyřmi objekty v pravidelné konfiguraci kolem dvora. Objekty jsou kromě severozápadního křídla značeny červeně; vypovídací schopnost barevného značení na mapách stabilního katastru je ovšem v některých ohledech problematická, objekty značené odlišnou barvou se z konstrukčního hlediska nemusely příliš lišit.

Situace hospodářských objektů kolem dvora se v průběhu 19. století měnila na stávajícím půdorysu podle požadavků na ustájení a další prostory. K domu v jihovýchodním křídle (s mezerou vstupní chodby) navazoval pravděpodobně chlév a stáj pro koně. Dále následovaly v jihozápadním křídle menší prostory a kotce umístěné v podstaji (kolna otevřená do dvora), průjezdná kolna (podstáj) byla snad v celém severozápadním křídle. Všechny hospodářské objekty (s výjimkou prostoru v jihovýchodním křídle) byly zřejmě zastropeny dřevěnými povalovými

nebo trámovými stropy a zastřešeny jednoduchými sedlovými, případně valbovými střechami.

10. srpna 1849 Filip Češka ze Sádku čp. 33 postoupil synu Antonínu Čěskovi „sedlský grunt No C: 33 v Sádce se všema k tomu patřícíma rolma, luky, lesy, paštaty“ za 1200 zlatých konvenční měny. S gruntem byl odprodán další inventář: dva koně po 80 zl. 160 zl.; jedno letošní hříbě bez ceny; 4 krávy, 3 po 20 zl. 60 zl. čtvrtou ale bez ceny danou musí P. Hospodář Františce Musil dceři po zemřelé sestře Františce Musil z Imramova při její provdání zdarma odvést; 1 ročního bejka a roční jalůvku 16 zl.; dvě letošní telata 3 zl.; čtyři ovce a 2 zl. 8 zl.; jeden vůz řebřínovej a jeden fasuňkovej 24 zl.; dva hnojové a jeden valní vůz 15 zl.; jedno ruchadlo a dva pluhy 15 zl.; šest ruchadel a šest bran 12 zl.; 2 parový a dvoje jedno koňské saně, jednu korbici zdarma, jeden trakař, jednu korbu 7 zl.; 4 chomouty s pobočnicema po 2 zl. 8 zl.; 2 kládní sekery, dvě malý, 1 šindelárku 3 zl.; jednu žlab-

ní motyku bez ceny, jeden velké, čtyři malý nebozezy na troubu vyvrtání 3 zl.; 2 rašple, 4 dláta, 1 poříz 3 zl.; 2 pily obloučný, 1 rámeční 2 zl.; 4 řetězy 7 zl.; 1 hever a váhy 2 zl.; 2 železné palice 3 zl.; 1 hrabeční a 1 travní kosa 2 zl.; čtyři drhleny 6 zl.; 2 lucerny o 1 hodiny 1 zl.; jeden valach na semeno 1 zl.; dva železný litý kotle 15 zl.; 4 putny a 2 škopky 2 zl.; 1 velká a 1 malá kád' 5 zl.; 1 řezačka s kosou 1 zl.; 2 velký obilní truhly bez ceny; Summa 378 zl.

Rodiče měli na gruntu pojištěn výměnek „pro jejich roční byt malou světničku a k tomu 4 sáhy dříví na topení a 2 3/4 sáhový bory na louči, oboje s přivezením, ve dne jim bude svobodno se i ve velký světnici zdržovati, jednu přední komoru pro svůj nábytek a jednu obilní truhlu“. Potraviny měly být odváděny a ponechány v hospodářových prostorách – v této souvislosti je uváděna stodola (na obilí), hospodářova komora (na úschovu zeli) a sklep v příhradě (na jablka a řepu). Kupující měl držet na vlastní píci pro rodiče ve svém chlévu 2 krávy.

Po polovině 19. století byla zahájena rozsáhlejší přestavba hospodářské části usedlosti, která koresponduje s převzetím gruntu Antonínem Českou v roce 1849. Přestavba snad začala v jihovýchodním křídle, kde byla nově postavena širší klenutá stáj, zaujímající většinu křídla; důvodem celkové přestavby byla zřejmě potřeba nejen zvětšit hloubku stáje, ale i nutnost větší dimenze zdiva pro klenutý strop, snad i špatný stav staršího zdiva. Přestavbu datuje do období po polovině 19. století typ plochých placových kleneb se segmentovými čely a římsa s deskovým základem a téměř shodnou profilací jako na datované stodole. Stavba byla datována dendrochronologicky, dřevo na krov bylo káceno v roce 1854, stavba byla pravděpodobně provedena v roce 1855 nebo následujícím. Zpracování krovu je tradiční, hambalkový krov z tesaných profilů je zcela jednoduchý, stavbě kolem poloviny 19. století odpovídá šikmé seříznutí vazných trámů v zápraží včetně profilace zhlaví. V jihozápadním průčelí domu se dochovala stopa po střeše staršího křídla v podobě rozhraní mezi venkovní obílenou částí průčelí a půdou.

Při přestavbě stáje byla ponechána část staršího, užšího objektu. Nejasná je situace vstupu a stopy po klenbě (?) v prostoru přípravní (2) vedle stáje. Vstup z chodby mezi domem a hospodářským křídlem odpovídá poloze vstupu do komory, případně výměnku. V jihovýchodní a jihozápadní stěně, asi o 1 m níže než klenba současná, je patrná zaplentovaná drážka pro čelo klenby; segmentový tvar čel je shodný s klenbou v sousední velké stáji. Se stavbou velké stáje byl zřejmě nově vymezen půdorys přípravní a místnost byla zaklenuta plochou placou asi o jeden metr níže než dnes, stopy po jejím čele v jihozápadní a severozápadní stěně byly patrně odstraněny mladšími úpravami.

Současně s přestavbou jihovýchodního křídla byla v 50. letech 19. století ve dvoře k domu přistavěna stáj pro

Obr. 27: Sádek čp. 33 – chlév v jihovýchodním křídle, postavený v 50. letech 19. století.

koně, kterou spolehlivě datuje stejný typ kleneb; pokud byl vjezd ze dvora do síně umístěn proti vjezdu v severovýchodním průčelí, v souvislosti s touto úpravou se přesunul na místo komory (1A).

V rámci rozsáhlejší přestavby hospodářských budov byla na místě dřevěné polygonální stodoly postavena stodola nová, zděná; rok stavby přesně dokládá datování 1857 v severním štítu.

Po polovině 19. století byly provedeny i dílčí stavební úpravy domu. Zásadní změnou v provozu domu bylo zrušení černé kuchyně podklenutím komína, v rámci této změny byl upraven i odtaž pece, ve světnici byl postaven sporák (uvedený v popisu z roku 1883) a pravděpodobně i kachlová kamna. Se zrušením černé kuchyně bylo zvětšeno okno v severovýchodní stěně, osazeny nové dveře ze síně a prodloužena chodba sklepa až k siní; zrušení vstupu do sklepa umožnilo vytvořit průchod z kuchyně do světničky. Nejasná je podoba „tří klenutých komor upravo síně“ zmiňovaných v témže popisu, současná úprava komor (segmentová a stájová klenba) mohla být v roce 1883 již provedena, stejně dobře ale mohlo být v popise uveden starší stav; pro současnou úpravu svědčí absence stop po starších klenbách. Se stavbou nových klenutých stropů komor snad souvisí i výměna podlahy v patře (základu přízemí) včetně výměny průvlaku v siní.

STAVEBNÍ ÚPRAVY V ZÁVĚRU 19. A VE 20. STOLETÍ

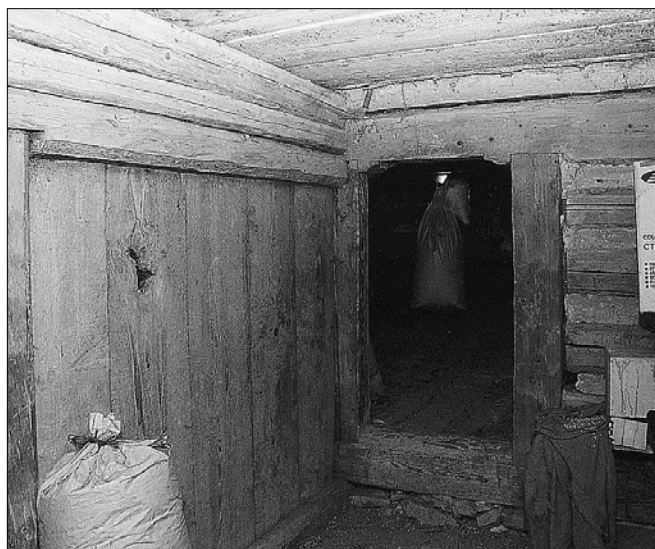
Majitelé usedlosti po roce 1849 byli Antonín Česka (*1810 †1882); František Caha (oddán 1883 s Terezií Českou) (*1857 †1897); František Novotný (oddán 1898 s Terezií Cahovou rozenou Českou) (*1873 †?).

František Vavříček (*1853 †1913) kupuje usedlost roku 1908; vdova Žofie Vavříčková (*1856 †1937) hospodář do roku 1923; Veleoslav Vavříček (*1885 †1967) byl v roce 1952 v rámci násilné kolektivizace uvězněn a vystěhován.

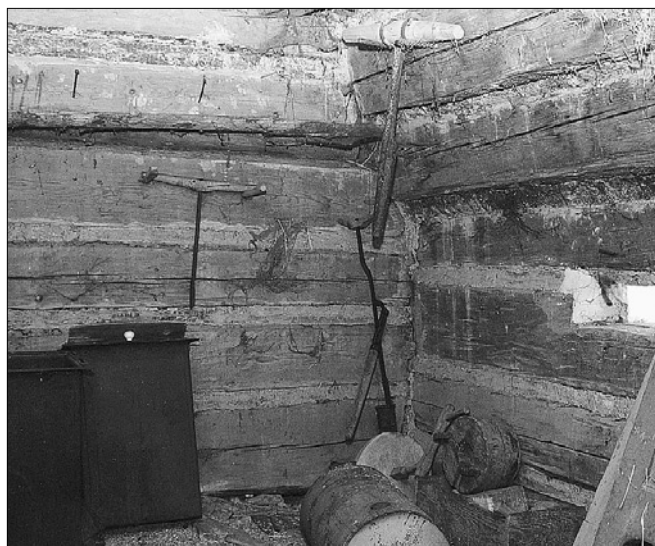
Roku 1882 – 83 byl v rámci pozůstalostního řízení po Antonínu Českově pořízen inventář, ve kterém je (mimo jiné) uvedeno: 1 kuň 4 letý 150 zl.; 1 10 letý 60 zl.; 1 9 letý 120

Obr. 28: Sádek čp. 26 – celkový pohled.

Obr. 29: Sádek čp. 26 – dům, horní síň, vlevo příčka oddělující komoru ve středním dispozičním dílu.

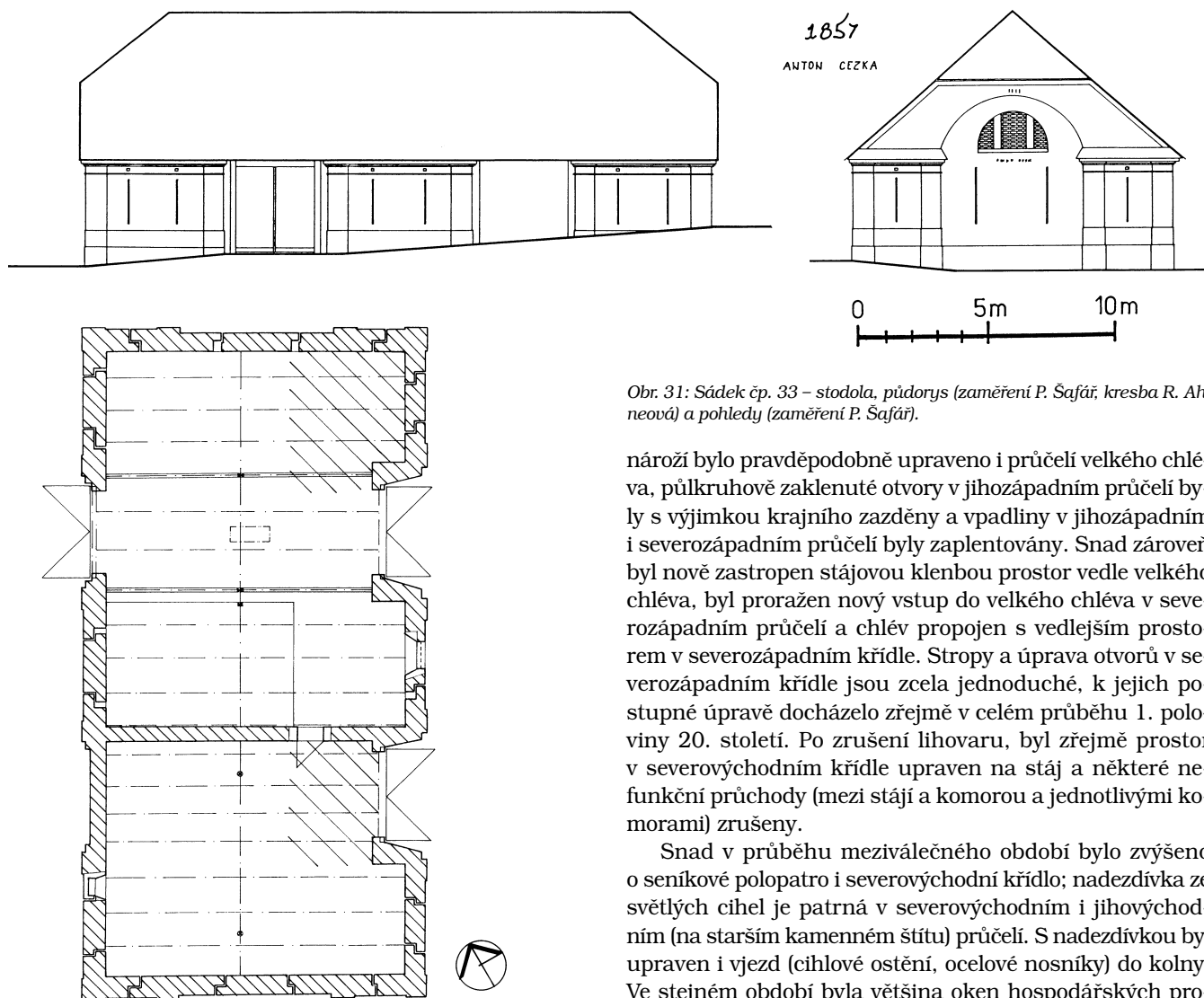
Obr. 30: Sádek čp. 26 – dům, kout horní komory s ustupujícími trámy stěny (všechny snímky P. Dostál).

zl.; chomouty s řemením 16 zl.; 5 krav a 45 zl. 225 zl.; 1 býk 30 zl.; 2 jalovice a 35 zl. 70 zl.; 1 jalovice 25 zl.; 4 telata a 15 zl. 60 zl.; 5 ovcí a 5 zl. 25 zl.; 2 prasata a 15 zl. 30 zl.; 4 husy a 1 zl. 20 kr. 4 zl. 80 kr.; 1 řezačka 10 zl.; 1 mláticí stroj 25 zl.; 1 fojr 12 zl.; 1 korbice 10 zl.; 1 pryčku 10 zl.; 1 fasuňkový vůz 50 zl.; 1 fasuňkový vůz 40 zl.; 2 prkenný vozy za 14 zl. 28 zl.; 4 sáně starý 4 zl.; 1 žebřinový vůz 25 zl.; 2 brány 5 zl.; 3 ruchadla z kolečkama 9 zl.; 5 radel a 80 kr. 4 zl.

Součástí inventáře je dále: soupis pozemků (31 ha pole, 19 ha louky, 4,5 ha lesa), stav jmění a dluhů, zásoby plodin a dříví, vybavení (2 stoly, 2 postele, 6 stolic, 4 moučné a obilné truhly, 2 lavice, 1 šatní skříň, 1 police, kuchyňské nádobí, peřiny). Cenný je popis usedlosti.

Další fáze stavebních úprav proběhla po roce 1884, kdy se usedlosti ujal nový majitel s lihovarnickou licencí. V souladu s obvyklým zvyšováním počtu obytných místností byla velká světnice rozdělena příčkou, do které byly osazeny prosklené dvoukřídlové dveře; současně byly vyměněny dveře mezi světnicí a světničkou (důvodem snad byl pouze požadavek shodných prosklených dveří v „přední“ světnici). Nejpozději s touto úpravou byl zrušen vstup ze světnice do horní světničky a okno ze světnice do chodby mezi domem a chlévem. Vstup do světnice ze síně byl doplněn o druhé dveře a starší dveře byly otočeny do síně. V síni byly dřevěné schody nahrazeny schody zděnými. S výjimkou rozdělení světnice, které by zřejmě bylo v popisu z roku 1883 uvedeno, mohly být ostatní úpravy ovšem provedeny již dříve v průběhu 2. poloviny 19. století.

Pro provoz lihovaru byl vedle dvora na severní straně postaven velký sklep na brambory, o jehož podobě nad terémem (přízemí, střecha) se nedochovaly žádné doklady. Sklep byl chodbou propojen s kolnou v severním koutě dvora. Zpracování brambor probíhalo zřejmě v severozápadním křídle a severovýchodním komorovém dílu domu. V popisu z roku 1883 je v severozápadním křídle kromě kolny uvedena klenutá řezárna a komora, jejich rozsah snad odpovídal dochovanému prostoru (5); oba prostory mohly být upraveny v souvislosti s provozem lihovaru (1884 – 1897). Provoz lihovaru si bezpochyby vyžádal řadu stavebních úprav; v této souvislosti zřejmě byly probourány vstupy mezi prostorem v severozápadním křídle (5), stájí (7) a ko-

Obr. 31: Sádka čp. 33 – stodola, půdorys (zaměření P. Šafář, kresba R. Ah-neová) a pohledy (zaměření P. Šafář).

nároží bylo pravděpodobně upraveno i průčelí velkého chléva, půlkruhově zaklenuté otvory v jihozápadním průčelí byly s výjimkou krajního zazděny a vpadliny v jihozápadním i severozápadním průčelí byly zaplentovány. Snad zároveň byl nově zastropen stájovou klenbou prostor vedle velkého chléva, byl proražen nový vstup do velkého chléva v severozápadním průčelí a chlév propojen s vedlejším prostorem v severozápadním křídle. Stropy a úprava otvorů v severozápadním křídle jsou zcela jednoduché, k jejich postupné úpravě docházelo zřejmě v celém průběhu 1. poloviny 20. století. Po zrušení lihovaru, byl zřejmě prostor v severovýchodním křídle upraven na stáj a některé nefunkční průchody (mezi stáji a komorou a jednotlivými komorami) zrušeny.

Snad v průběhu meziválečného období bylo zvýšeno o seníkové polopatro i severovýchodní křídlo; nadezdívka ze světlých cihel je patrná v severovýchodním i jihovýchodním (na starším kamenném štítu) průčelí. S nadezdívkou byl upraven i vjezd (cihlové ostění, ocelové nosníky) do kolny. Ve stejném období byla většina oken hospodářských prostorů zvětšena a opatřena ocelovými výplněmi, postupně byly vyměňovány i dveře těchto prostorů. Údajně v roce 1943 byl postaven nový seník na sklepe severně vedle dvora, seník byl propojen krytou chodbou s polopatrem v nároží severozápadního a severovýchodního křídla. Ve 30. až 40. letech byla šindelová krytina překryta azbestocementovými šablonami.

V domě byly v průběhu 20. století provedeny zcela minimální úpravy. Na počátku století byla v severozápadním průčelí zčásti vestavěna a přistavěna místnost na vaření brambor; zdá se, že byl využit stávající průjezd do dvora, bourání otvoru v průčelí by nebylo úměrné významu této úpravy. Snad až ve 30. letech byla provedena úprava v severovýchodní části rozdělené světnice; v severozápadní stěně byla upravena dvě nová okna (snad namísto jednoho staršího okna), byly vyměněny dveře mezi světnicí a kuchyní. V obou částech rozdělené světnice byl upraven strop rovným omítaným podbíjením na ponechaných trámech, nelze vyloučit, že s touto úpravou souvisí i úprava (zarovnání) záklenků oken v jihozápadní stěně. Ve 30. až 40. letech byla šindelová krytina překryta azbestocementovými šablonami.

morou (5). Další stavební zásahy, většinou související s technologickými požadavky, byly provedeny i v komorovém dílu domu (větší okna, průchod mezi komorami, niky, šachty v podlahách). V severovýchodním průčelí byl postaven přístavek (detail římsy s konzolkami z cihel odpovídá stavbě v 80. letech 19. století), přístavek byl nově proraženým vstupem propojen se severovýchodní komorou.

Do 80. let 19. století zřejmě spadá i úprava jihovýchodního křídla vedle domu. Z nejasných důvodů byla přípravná (2) nově zastropena segmentovou klenbou cca o 1 m výše než starší strop a stejnou klenbou byla zastropena chodba mezi domem a přípravnou. Byl zrušen vchod z chodby do přípravné. Ve vstupu do chodby v jihozápadním průčelí byly osazeny nové dvoukřídlové dveře a snad současně byla zaplentována sousední vpadlina; situace je vlivem destrukce dnes nejasná, vpadlina mohla být zazděna i později.

Na počátku 20. století (údajně v roce 1905 dle nedochovaného datování ve štítu) bylo severovýchodní křídlo zvýšeno o seníkové polopatro; severovýchodní obvodová zeď byla nadezděna a křídlo bylo zastřešeno novou nesymetrickou střechou. Se změnou proniku střech ve východním

Obr. 32: Sádek čp. 33 – stodola, celkový pohled od jihovýchodu.

V roce 1952 byla přetržena kontinuita hospodářské i obytné funkce usedlosti. Dům byl dále využíván k hospodářským účelům, v přízemí i patře byla provedena řada drobných úprav (upraveny otvory ve zdech i roubených stěnách patra a střepech) souvisejících s provozem sýpky a skladu; v části síně byla vybetonována nová podlaha, kuchyně byla rozdělena příčkou.

ZÁVĚR

Usedlost čp. 33 v Sádce je jednou z velkých usedlostí v lánové struktuře vesnického půdorysu, v řadové poloze na západní straně údolí. Umístění usedlosti v čele lánu a odstup od komunikace, podmíněný terénním reliéfem (poloha mimo zaplavovanou plochu, návaznost na obhospodařované pozemky) je obvyklá. Zajímavé, nikoliv ovšem výjimečné, je kosé natočení téměř čtvercového půdorysu dvora vůči údolní cestě, usedlost tak v podstatě nemá hlavní průčelí, severovýchodní a jihovýchodní průčelí jsou rovnocenná.

Téměř pravouhlá uzavřená konfigurace čtyř křídel, daná dlouhodobým postupným vývojem na stavební parcele a reagující na provoz usedlosti (provozní vztahy, hierarchie a ochrana jednotlivých objektů a prostorů), je na Poličsku v období 18. století obvyklá³⁾ stejně jako typologická skladba; velikost usedlosti podtrhuje umístění stodoly mimo obvod dvora.

V zástavbě usedlosti má dominantní pozici dům. Svými půdorysnými rozměry náleží k největším objektům, odrazem půdorysné velikosti je mohutná hmota s valbovou střechou. Jeho dispoziční a prostorová skladba je pro velké stavby 18. století ve vesnickém prostředí typická; trojdílné dvouraktové dispoziční schéma je doloženo také u star-

ších staveb ze 17. století, vertikální členění je součástí výjimečné řady, kde navazuje na pozdně středověké domy s vysokou jizbou a patrovým komorovým blokem a předchází nejmladší domy se zcela vyvinutým patrem. Dům svým hmotovým a dispozičním utvářením zastupuje „krátkou“ variantu (půdorysné rozměry jsou téměř přesně v poměru 2 : 1), obsahující pouze trojdílné jádro, na rozdíl od delších domů s rozsáhlejší hospodářskou částí. O tom, do jaké míry toto řešení souvisí s celkovou dispoziční usedlosti (uzavřená čtyřstranná forma) a podélnou orientací domu, lze pouze spekulovat; řešení hospodářského provozu v usedlosti ovlivňoval kromě ekonomického zázemí a stavebních zvyklostí i charakter hlavní zemědělské produkce.

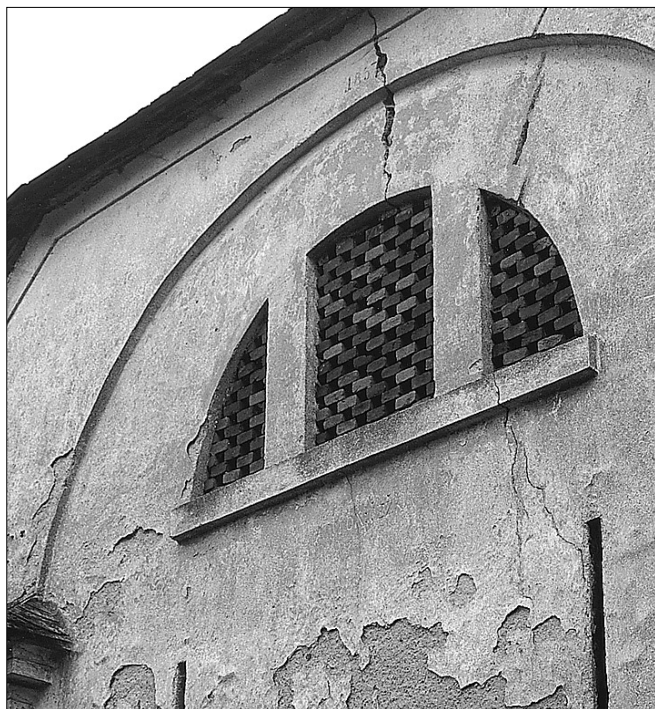
Výjimečného výrazu je dosaženo kontrastem velké hmoty s valbovou střechou a drobných otvorů v kombinaci s větším jednoduše architektonizovaným vjezdem v ose přízemí. Dům je netypický svojí širokou průjezdní síní, která se projevuje vjezdem v ose zadního podélného průčelí; zároveň je ale v pozici domu se štítovou orientací, kdy je hlavní vstup na straně širšího traktu situován v podélném dvorním průčelí.

Dispozice domu s průjezdní síní je ve vesnickém prostředí výjimečná a vybízí k úvahám o důvodech ovlivňujících toto řešení;⁴⁾ důležitou roli pravděpodobně hrála ekonomická pozice stavebníka a související požadavek většího, výjimečného objektu. Vliv na toto řešení mohl mít i specifický provoz v domě, archivní rešerše uvádí v usedlosti krčmu.⁵⁾ Formálním i funkčním vzorem pro toto řešení zřejmě byla architektura panských dvorů (zajímavé je srovnání s dobře dochovaným, ale pouze orientačně prozkoumaným panským dvorem na Dolním předměstí v Poličce) a městských domů. V regionu Poličska a Novoměstska (východní část Českomoravské vrchoviny) má obdobné řešení dům v usedlosti Javorek čp. 22 (rychta, okres Žďár nad Sázavou), Kozlov čp. 4 (rychta, okres Žďár nad Sázavou), Maršovice čp. 1 (rychta, okres Žďár nad Sázavou), Oldříš čp. 60 (okres Svitavy), Radiměř čp. 185 (okres Svitavy), Sněžné čp. 43 (rychta, okres Žďár nad Sázavou), Telecí čp. 106 (rychta, okres Svitavy) Trhonice čp. 20 (okres Žďár nad Sázavou). Mimo region lze ještě uvést objekty Oudoleň čp. 20 (rychta, okres Havlíčkův Brod) a Přibyslavice čp. 43 (krčma, okres Třebíč). S výjimkou rychty v Javorku, bez bližší datace obecně řazené do 18. století, jde ve všech případech o stavby z konce 18. a 1. poloviny 19. století – tedy o objekty mladší než Sádek čp. 33. Daleko zajímavější by bylo podrobnější srovnání s usedlostmi Sádek čp. 26 a Sádek čp. 23 (zbo-

3) Junek D., Dveře a vrata na Poličsku v 19. století, MM Polička 1998.
 Mencl V., Lidová architektura v Československu, Academia Praha 1980,
 Štěpán L., Vařeka J., Klíč od domova – lidové stavby východních Čech,
 Kruh, Hr. Králové 1991.

4) Škabrada, J., K pochopení původní struktury některých typů středověkých domů na široké parcele, in: Průzkumy památek 1/1996.

5) Štěpán (cit. v pozn. 3), s. 272 a Mencl (cit. v pozn. 3) s. 306 uvádí u šenků široké průchozí síně.

Obr. 33: Sádek čp. 33 – severní štít s datováním 1857 nad a jménem stavebníka Anton Cezka (Antonín Češka) pod větracím otvorem s cihlovou výplní.

řeno v roce 1933), Kamenec čp. 32 (přestavěna) – jedná se patrně o skupinu nejstarších zděných staveb na Poličsku, jejichž vzorem mohla být usedlost Sádek čp. 33. Pro shrnující závěr zatím chybí rozsáhlejší srovnávací materiál a podrobnější průzkum – ten by mohl více napovědět, zda mohl být vztah mezi dispozičním řešením a výjimečnou funkcí objektu (krčma) či pozicí stavebníka (rychta).

Pokud je zděné přízemí součástí výstavby v polovině 18. století, představuje dům čp. 33 v Sádce nejstarší známý dům s větším podílem zděné konstrukce v regionu se silnou tradicí roubené výstavby. V objektu jsou sice užity běžné dobové konstrukce a detaily, ale přesto roubené patro svým charakterem (délkou a průřezem trámů) působí výjimečně. Ojedinelý konstrukční detail představuje nařiznutí trámů i podélných stěn v místech distančních vložek; trámy nenesou stopy dodatečné manipulace, srovnatelné řešení eliminace případných deformací roubené konstrukce není známo. V domě jsou zastoupeny převážně trámové stropy, ve světnici s obvyklým detailem okosených hran stropních trámů a hrubě lištovaným deskovým záklopem, méně obvyklá je menší vzdálenost stropních trámů. Valená klenba černé kuchyně a mladší klenba světničky rovněž představují obvyklé řešení, klenba světničky s přesnými výsečemi je ve vesnickém prostředí a zejména v oblasti s tradicí roubené výstavby relativně výjimečným dokladem náročnější zednické práce. Cenný je dochovaný soubor truhlářských detailů, počínaje nejstaršími barokními okny a dveřmi a konče dnes již oceňovanými produkty ze závěru 19. století. Zcela ojedinelé je částečně dochované přímé spojení světnice v přízemí se světničkou v patře; předpokládané spojení obou prostorů schody s podestou ve světnici snad vycházelo z řešení užívaného v komorových částech starších domů. Konstrukčně odvážný je subtilní krov s profilovanou okapovou vaznicí po celém obvodu, zřejmě bezprostředně po stavbě doplněný nepravidelně rozmístě-

Obr. 34: Sádek čp. 33 – detail římsy ve východním průčelí stodoly, vedle vjezdu do levé části (kolny).

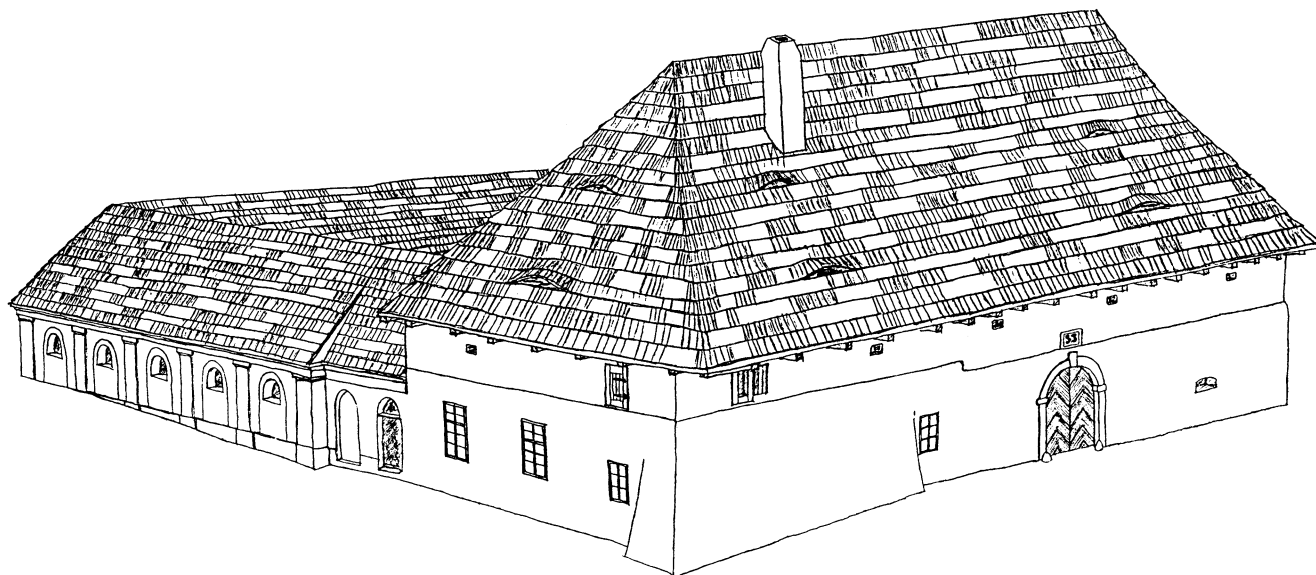
nými vaznicemi; valbová střecha s dlouhými námětky na delších stranách, výškově srovnatelná se spodní dvoupodlažní částí, dodává objektu výjimečný charakter.

V určitém kontrastu hmoty i výrazu dům doplňují hospodářské objekty, ty jsou jednotlivě menší, ale v celkovém rozsahu s domem srovnatelné a pro výraz usedlosti rovněž významné. Severozápadní a jihozápadní křídlo představují zcela jednoduché užitkové objekty, které působí zejména v celkovém výrazu usedlosti. Jejich starší přízemní jádra z kamenného zdiva neobsahují cennější detaily, působí zejména svoji strohostí a hmotností. Jihovýchodní křídlo, které je spolu s přístavbou stáje ve dvoře a stavbou stodoly součástí největší přestavby usedlosti od barokní výstavby až do současnosti, je vedle stodoly jediným objektem v usedlosti s architektonickým členěním průčelí; starší, v podstatě ještě klasicistní výraz byl ovšem potlačen zjednodušující úpravou průčelí a změnou střechy jihozápadního křídla.

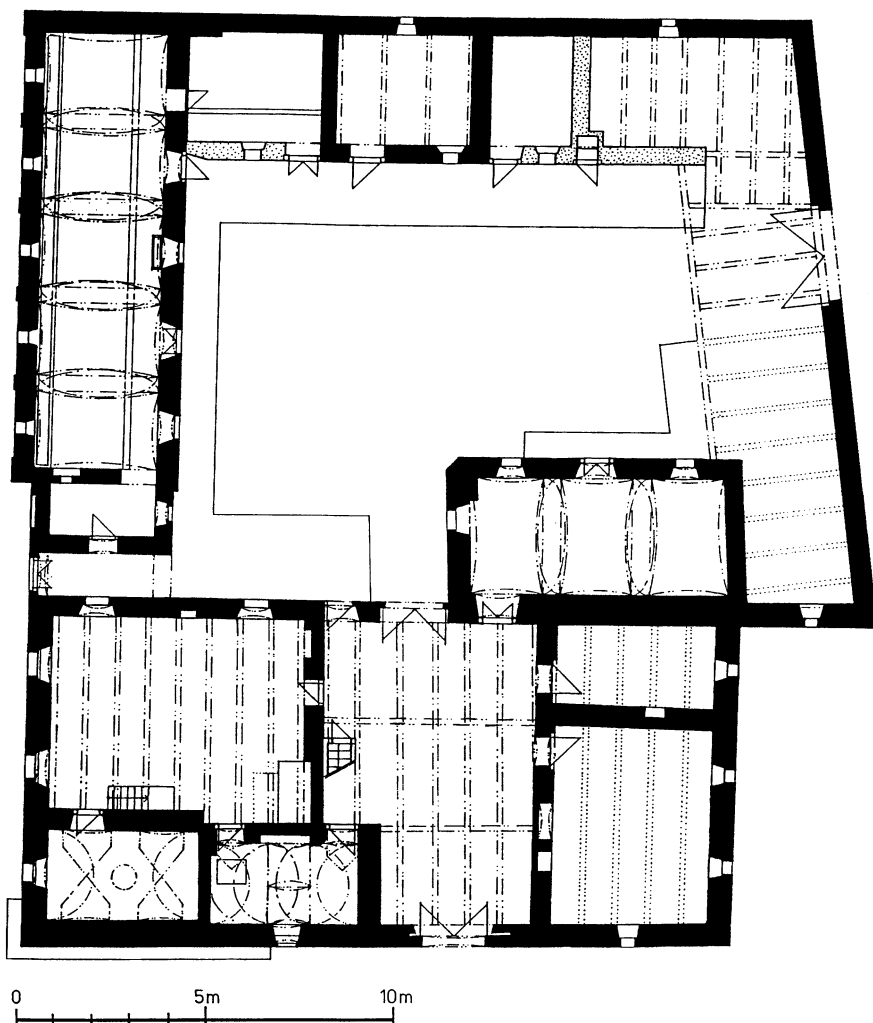
Stranou dvora doplňuje zástavbu usedlosti stodola, architektonicky čistý, mladšími zásahy téměř nenarušený objekt, jehož hmotové řešení s polovalbovou střechou a členění průčelí ještě náleží do závěru klasicistního období.

Pokud se pokusíme o srovnání domu (hmota, dispoziční, konstrukce) s podobnými objekty v regionu, zejména pak s nedalekým domem čp. 26, lze pracovní závěry shrnout do následujících bodů. Dům patří k největším (Sádek čp. 26 půdorysně 22 × 13, tedy pouze o 4 m kratší), mimořádná je velikost světnice 70 m² (Sádek čp. 26 téměř 60 m², Kamenec čp. 32 přes 50 m² Václav Mencl⁶⁾ uvádí světnice velkých domů na Vysočině s plochou cca 40 m²). Mimořádná je rovněž šířka síně (téměř 8 m). Výška světnice (cca 320 cm pod záklop) je úměrná velikosti prostoru, světnice v čp. 26 je nižší (280 cm), ale zde byla zřejmě výrazněji zvýšena podlaha. Patrové řešení u větších domů není neobvyklé; výji-

6) Mencl V., Lidová architektura v Československu, Academia Praha 1980.

Obr. 35: Sádka čp. 33 – axonometrie, rekonstrukce stavu po roce 1856 (kresba J. Kánský).

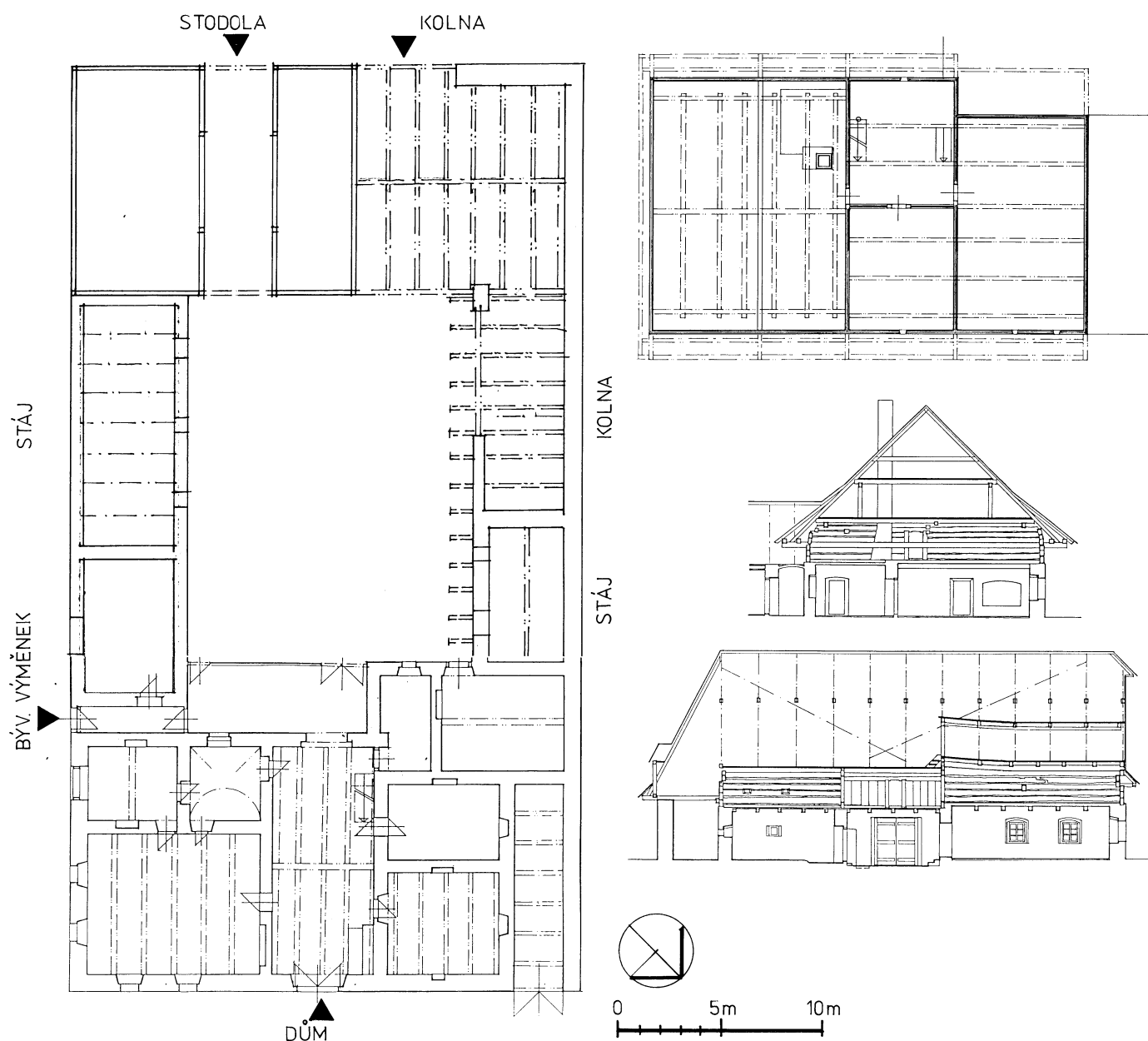

Obr. 36: Sádka čp. 33 – přízemí, rekonstrukce stavu po roce 1856 (kresba P. Šafář).

mečná je u takto velkého objektu valbová střecha, tento názor může být ovlivněn dnešní situací v terénu a absencí srovnávacího materiálu. Dispoziční řešení je běžné, poměrně výjimečná je ale krátká trojdílná varianta bez chlé-

va v přízemí a široká průjezdní síň, v podstatě „nezemědělská“ varianta dispozice; v domě Sádka čp. 26 je širší trakt na straně dvora, v ostatních půdorysech jsou zastoupeny obě varianty (rozhodovala zřejmě orientace ke světovým stranám, návaznost na starší dům apod.). Pro hodnocení pavlače ve dvorním průčelí (obvykle u delších domů s komorami za sebou) a volné horní síně (dům čp. 26 má v části středního dílu komoru) chybí rozsáhlejší srovnání. Úprava světničky v patře je běžná (i ve starších objektech s větším rozdílem výšky světnice a světničky např. Telecí (okres Svitavy) čp. 16), ojedinělý je přímý nástup z přízemí. Zděná světnice z poloviny 18. století je v regionu výjimečná, menší vzdálenost stropních trámů (osově 115 cm) je zřejmě dána typem záklopu a absencí průvlaku, v čp. 26 je vzdálenost trámů 150 cm. Vztah střechy a patra je v domech čp. 33 a 26 odlišný. V domě čp. 33 jsou stropní trámy patra zároveň vaznými trámy krovu, okapová vaznice má barokní profilaci. V čp. 26 (kde byla podle detailu na konci okapové vaznice snad původně rovněž

valbová střecha) jsou krokve osedlány na vaznici, vykonzolané na trámech příčných stěn v úrovni mezi podlahou a stropem komor; trámy stěn nad úrovní vaznic ustupují dovnitř a stěna pod střechou tak uhybá ke hřebeni;

Obr. 37: Sádka čp. 26 – dispoziční schéma přízemí usedlosti a patra domu, příčný a podélný řez domem (zaměření a kresba R. Ahneová, P. Dostál).

v průčelí se tedy neprojevuje celá výška patra, dům čp 26 je při stejné šířce nižší.

Nakolik je dům usedlosti čp. 33 výjimečný ve srovnání se soudobou vesnickou zástavbou, nelze zcela objektivně posoudit – ve stavebních poměrech 18. století zřejmě šlo o stavbu, která se svým hmotovým a konstrukčním (ne však prostorovým) utvářením poněkud vymykala z běžné stavební produkce a je srovnatelná i v kontextu zástavby předměstských a městských domů, případně panských dvorů. Zajímavé je, že rychta v Sádce čp. 1 byla běžnou roubenou usedlostí a usedlost čp. 33 ji svou výstavností překonala.

Z památkového hlediska představuje usedlost cenný doklad stavební kontinuity od poloviny 18. století do poloviny 20. století. Bezsporně mimořádná je autenticita všech objektů, jen minimálně narušených novodobými zásahy. Památkovou hodnotu zástavby doplňuje působivá vazba na krajinné prostředí, byť poněkud degradovaná sousedním zemědělským areálem. Doufejme, že příležitost uchovat a prezentovat tuto výjimečnou usedlost nebude promarněna.

DIE ERFORSCHUNG DES BAUERNHOFES KONSKR.-NR. 33 IN SÁDEK BEI POLIČKA

Sádek (Baumgarten) stellt ein unweit der Stadt Polička liegendes Talhufendorf mittelalterlichen Ursprungs im nördlichen Teil des Böhmisches-mährischen Hügellandes dar. Der vorliegende Beitrag faßt zusammen und bewertet die Bauentwicklung des Gehöfts Konskr.-Nr. 33.

Das Gehöft Nr. 33 läßt sich als Vogtei und später Schenke seit Mitte des 16. Jahrhunderts verfolgen; zu seiner Baugestalt wurden jedoch leider keine Archivbelege festgestellt. Spätestens seit dem 18. Jahrhundert besteht seine Bebauung von dem Haus und den Wirtschaftsgebäuden in einer regelmäßigen den Hof umgebenden geschlossenen Vierkantanlage mit einer freistehenden Scheune. Das älteste datierte Objekt des Gehöfts ist das Haus mit dem gemauerten Erd- und gezimmerten Obergeschoß, dessen Bauhölzer 1756-1758 dendrochronologisch datiert wurden. Das große zweigeschossige Haus mit dem Walmdach besitzt die gewöhnliche Innenraumanordnung, jedoch in der vereinzelt Variante mit dem durchfahrbaren Flur; es läßt sich auf Ende der Entwicklungslinie zweigeschossiger Objekte mit archaischer Raumanordnung stellen, in der die größere Höhe des Erdgeschoßwohnzimmers mittels der niedrigeren Obergeschoßkammer ausgeglichen wird. Außerordentlich ist die Größe des Hauses mit einem hohen, an allen Außenseiten überstehenden Walmdach. Ebenfalls bei einem Bau aus dem 18. Jahrhundert erscheint (in diesem Teil Böhmens) die ganze gemauerte Erdgeschoßkonstruktion als selten. Zu interessanten Konstruktionen der ältesten Bauphase zählen auch die Balkendecke im Zimmer (ihre Fläche beträgt 70 qm), die schwarze Küche und das ganze gezimmerte Obergeschoß; auch Tischlerdetails sind wertvoll. Das Haus wurde am Anfang des 19. Jahrhunderts teilweise durch die Wölbung eines kleinen Zimmers im Erdgeschoß und den Einbau eines kleinen Wohnraumes mit dem ungewöhnlich ausgeführten Direkteingang vom Erdgeschoßzimmer umgestaltet. Folgende Änderungen vom Ende des 19. und aus dem 20. Jahrhundert sind für den Charakter des erhaltenen Objektes ohne Bedeutung.

Die den Hof umgebenden Wirtschaftsbauten sind einfacher, ihre Umfassungsmauern sind mit Ausnahme des Südostflügels offenbar zeitgenössisch oder etwas später als das Haus. Eine wichtige Bauphase der Wirtschaftsgebäude waren die 50. Jahre des 19. Jahrhunderts. Damals wurde der Südwestflügel mit anspruchsvolleren, mit Halbkreisnischen versehenen Fassaden größtenteils umgebaut, der Stall in diesem Flügel wurde mit dem charakteristischen Kappengewölbe überdeckt. Fast gleichzeitig baute man dem Haus einen anderen, ähnlich gewölbten Stall zu. Im J. 1857 wurde die polygonale Blockscheune durch eine gemauerte noch mit dem charakteristischen klassizistischen Fassadenausdruck (mit einfach profilierten Pilastern, ausgekragtem Plattengesims, Halbkreisnischen und -lüftungsöffnungen in trapezförmigen Giebeln) ersetzt. Unter den späteren Eingriffen erscheinen am Außendruck der Wirtschaftsgebäude am deutlichsten die Erhöhung und asymmetrische Dachänderung über dem Südwest- und Nordwestflügel vom ersten Drittel des 20. Jahrhunderts.

Den Beitrag schließt ein Vergleich der Bebauung des Gehöfts, besonders des Hauses, mit ähnlichen erhaltenen Objekten in der Region, besonders mit dem naheliegenden Haus vom Gehöft Nr. 26. Es ist jedoch erforderlich das reichere Vergleichsmaterial für die den Grund für einige benutzte Anordnungs- (durchfahrbare Flur) und Konstruktionslösungen (gemauertes Erdgeschoß) erklärenden und die Seltenheit des Hauses vom Gehöft Nr. 33 im Vergleich mit der zeitgenössischen Dorfbauweise bewertenden Schlüsse zu erreichen. Jedenfalls stellt das Gehöft Nr. 33 in Sádek einen äußerst wertvollen Beleg der Dorfbauten mit einer Kontinuität seit Mitte des 18. bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts dar. Außerordentlich ist die Autentizität der Objekte sowie eine Menge der nur minimal von späteren Eingriffen betroffenen Konstruktionen und Details. Die Rettungsarbeiten am Gehöft sind dringend notwendig.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Sádek, Konskr.-Nr. 33 und Konskr.-Nr. 26, Situation aus der Stabilkatastralkarte.
 Abb. 2: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Gesamtansicht von Süden (alle Fotos P. Dostál).
 Abb. 3: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Gesamtansicht von Westen.
 Abb. 4: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Ansicht des Hauses von Norden.
 Abb. 5: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Erdgeschoß. Haus: 1 – Flur; 2 – Küche, 3 – kleines Zimmer, 4 – Zimmer, 5, 6 – Kammern, 7 – Pferdestall, 8 – Zubau; Südostflügel 1 – Gang, 2 – Zubereitungsraum, 3 – Viehstall; Südwest- und

Nordwestflügel 1-3 – Stall, 4 – Schuppen, 5 – Stall (Aufnahme P. Šafář, Zeichnung R. Ahneová).

Abb. 6: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – A: Obergeschoß, B: Keller; 21 – Flur, 22 – kleines oberes Zimmer, 23-25 – Kammern. C: Haus. Querschnitt (Zeichnung P. Dostál nach der Aufnahme von P. Šafář).

Abb. 7: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus. Querschnittsdetail aus der Stelle des Eingangs ins kleine obere Zimmer (Zeichnung P. Dostál).

Abb. 8: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Keller bei der Ostecke des Hauses mit dem erst in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts in den Flur verlängerten Zugangsgang.

Abb. 9: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Erdgeschoß, Flur, in der gegenüberliegenden Wand Hofeingang (links) und Eingang in den nachträglich zugebauten Pferdestall (rechts).

Abb. 10: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Erdgeschoß, kleines Zimmer im zweiten Haustakt, überdeckt mit dem späteren klassizistischen Stiehkappengewölbe mit sich berührenden Kappen mit Graten und einem einfachen Stuckspiegel.

Abb. 11: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Kammer mit dem Segmentgewölbe aus dem letzten Viertel des 19. Jahrhunderts bei der westlichen Hausecke.

Abb. 12: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – der in den 50. Jahren des 19. Jahrhunderts zur Südwestfassade des Hauses zugebaute Pferdestall.

Abb. 13: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus, kleines Obergeschoßzimmer mit dem (aufgehobenen) Eingang vom Erdgeschoßzimmer.

Abb. 14: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus, Obergeschoß. Wand zwischen dem Flur und den Kammern, rechts Eingang in die nordwestliche Kammer mit der nachträglich durchschnittenen Balkenschwelle.

Abb. 15: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus, Erdgeschoßzimmer. Fenster in der Südostwand (Aufnahme und Zeichnung P. Dostál).

Abb. 16: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus, kleines Obergeschoßzimmer. Fenster in der Nordostwand (Aufnahme und Zeichnung P. Dostál).

Abb. 17: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus, Erdgeschoßzimmer. Äußere Tür. (Aufnahme R. Ahneová, Zeichnung P. Dostál).

Abb. 18: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus, Erdgeschoßzimmer. Tür einer Nische in der Südostwand (Aufnahme und Zeichnung S. Zindulková).

Abb. 19: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus, südliche Ecke.

Abb. 20: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus, Obergeschoß, Südwestfassade nahe der südlichen Ecke, deutlicher Abdruck des früheren (vor 1854) Dachs über dem Südostflügel.

Abb. 21: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Kammer, Detail der Südwestwand mit angeschnittenen Balken und Zwischenstücken.

Abb. 22: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus, Südwestfassade, Detail der profilierten Traufpfette über der Pavlatsche.

Abb. 23: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – südöstliche Partie des Dachstuhls mit nachträglich(?) unter die unteren Kehlbalken eingeschobenen Pfetten.

Abb. 24: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Haus, Flureinfahrt in der nordöstlichen Fassade, rechts ein Zubau aus den 80. Jahren des 19. Jahrhunderts.

Abb. 25: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Südostfassade des Südostflügels, ein Fragment des wahrscheinlich barocken Mauerwerks zwischen dem Haus und den späteren Viehställen aus den 50. Jahren des 19. Jahrhunderts.

Abb. 26: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Teilabschnitt der südöstlichen Stirnwand des Viehstalls im Südostflügel mit einem zugemauerten Fenster und einer nachträglich überblendeten Senkung.

Abb. 27: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Südostflügel, in den 50. Jahren des 19. Jahrhunderts erbauter Viehstall.

Abb. 28: Sádek, Konskr.-Nr. 26 – Gesamtansicht.

Abb. 29: Sádek, Konskr.-Nr. 26 – Haus, oberer Flur, links eine Querwand, die die im mittleren Teil der Anlage situierte Kammer abtrennt.

Abb. 30: Sádek, Konskr.-Nr. 26 – Haus, Ecke der oberen Kammer mit zurücktretenden Wandbalken.

Abb. 31: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Grundriss der Scheune (Aufnahme P. Šafář, Zeichnung R. Ahneová), Ansichten (Aufnahme P. Šafář).

Abb. 32: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Scheune, Gesamtansicht von Südosten.

Abb. 33: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Nordgiebel, Datierung 1857 über der Ventilationsöffnung mit der Ziegelausfüllung und Name des Bauherrn (Antonín Česka) unter ihr.

Abb. 34: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Gesimsdetail an der Ostfassade der Scheune neben der Einfahrt in ihren linken Teil (in den Schuppen).

Abb. 35: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Axonometrie, Rekonstruktion des Zustandes nach 1856 (Zeichnung J. Kánský).

Abb. 36: Sádek, Konskr.-Nr. 33 – Erdgeschoß, Rekonstruktion des Zustandes nach 1856 (Zeichnung P. Šafář).

Abb. 37: Sádek, Konskr.-Nr. 26 – Situationsschema vom Erdgeschoß des Gehöfts und des Obergeschosses des Hauses, Längs- und Querschnitt durch das Haus (Aufnahme und Zeichnung R. Ahneová, P. Dostál).

(Übersetzung J. Noll)